

ANDREJ HOZJAN*

Ukrepi notranjeavstrijskih in štajerskih oblasti ob hrvaško-slovenskem kmečkem uporu leta 1573

IZVLEČEK

Članek predstavlja nekaj manj znanih in še neznanih dejstev o času pred pričetkom hrvaško-slovenskega kmečkega upora leta 1573 ter njegove manj odmevne posledice v mesecih do konca tistega leta. Nadvojvoda Karel Habsburški je ob informacijah o možni kužni epidemiji v štajerskem Gradcu pred koncem leta 1572 prišel na Ptuj. Ob prvi novici o pričetku upora se je prek Maribora takoj vrnil na svoj vladarski dvor. V prispevku so predstavljeni ukrepi vladarjevega urada v Celju, samega vladarja in deželnih oblasti ter dopisovanje med Celjem, Gradcem, Ljubljano in Zagrebom, posredno pa tudi s cesarskim dvorom na Dunaju. Ukrepi so bistveno vplivali na potek in presenetljivo hiter konec upora.

KLJUČNE BESEDE

16. stoletje, hrvaško-slovenski kmečki upor 1573, nadvojvoda Karel II., Notranja Avstrija, dežela Štajerska, obveščanje, poštne zveze

ABSTRACT

MEASURES PASSED BY INNER AUSTRIAN AND STYRIAN AUTHORITIES IN RESPONSE TO THE CROATIAN-SLOVENIAN REVOLT OF 1573

The article presents a few lesser-known and hitherto unknown facts about the time prior to the outbreak of the Croatian-Slovenian peasant revolt of 1573 and its largely overlooked aftermath that marked the final months of that same year. Receiving warnings about a possible outbreak of a plague epidemic in the Styrian city of Graz, Charles II, Archduke of Austria, arrived in Ptuj before the end of 1572. However, once the news reached him about a revolt brewing, he immediately set back to his court, making his journey through Maribor. The article presents the measures that were passed by the sovereign's office in Celje, the sovereign himself, and the provincial authorities, as well as discusses the correspondence between Celje, Graz, Ljubljana, Zagreb, and indirectly also the imperial court in Vienna. The measures had a significant influence on the course of the revolt and its surprisingly rapid end.

KEY WORDS

sixteenth century, Croatian-Slovenian peasant revolt of 1573, Charles II, Archduke of Austria, Inner Austria, province of Styria, communications, postal connections

* izr. prof. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, andrej.hozjan@um.si,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3282-9356>.

UVODNA RAZMIŠLJANJA

Uvodna razmišljanja izhajajo iz več premis. Prva premisa: Kmečki upor leta 1573 se je skorajda istočasno razplamtel na obeh straneh takratne razmejitve Svetega rimskega cesarstva in državnega ozemlja svetoš Stefanske krone, točneje, kraljevin Slavonije in Hrvaške. Svojevrsna simbolika! Zgodil se je namreč v stoletju, ko je rodbina avstrijskih Habsburžanov svojim vladarskim položajem – vladanju nad avstrijskimi dednimi deželami, nemškokraljevski in nato cesarski kroni – dodala še nekaj takratnih volilnih kraljevskih kron, tudi svetovavclavsko in svetoš Stefansko. Slednja jim je omogočila pridobitev vanjo vključenih Kraljevine Madžarske in treh hrvaških kraljevin, od katerih je Dalmacija po osmanski osvojitvi Klisa leta 1537 sicer ozemeljsko obstajala le še na papirju. Vsaj za kratek čas je zavladala večjemu delu srednje Evrope – sicer brez ozemlja kneževine Erdelj (Sedmograške) in po osmanski osvojitvi leta 1541 še brez osrednje Madžarske. Zato je lahko cesar in večkratni kralj Maksimilijan II. Habsburški od začetka upora družno z vladarskim sorodnikom nadvojvodo Karlom in svojim namestnikom, hrvaško-slavonskim banom (zagrebški škof Jurij Drašković), hkrati ukrepal proti upornikom na celotnem območju dogajanja. Dosedanje raziskave ravnanja in odzivanja vladajočih glav so se pretežno usmerjale v Draškovića, manj pa v cesarjevo ukrepanje z Dunaja in ukrepanje nadvojvode Karla iz Gradca.

Dosedanja spoznanja so ustrezno opredelila naraščanje vladarjevega neposrednega vpliva na življenjski položaj nepriviligiranih slojev prebivalstva v slovenskih deželah od pričetkov njegovega vzpostavljanja učinkovitejše protiosmanske obrambe. V ta namen je deželni knez Ferdinand I. v dogovoru z deželnimi oblastmi v desetletjih svoje vladavine temeljito reorganiziral davčni, upravni, obrambni in pravosodni sistem. Vse se je usmerilo v pridobivanje še bistveno večjega obsega denarnih sredstev kot za časa njegovega predhodnika Maksimilijana I. S tem je omenjeni vpliv nujno postal eden najpomembnejših razlogov za nezadovoljstvo in uporniško razpoloženje kmečkega življa na Slovenskem. Čeprav so bili kmetje po strašnem poduku plemstva v povračilnih dejanjih po koncu upora leta 1515 prestrašeni in so ob večkratnih porazih vladarjevega vojaštva proti Osmanom ter ob njihovih vpadih v naslednjih desetletjih občasno vnovič doživljali ogrožanje življenja in premoženja, je kmečko nezadovoljstvo od srede stoletja znova naraščalo.¹

¹ Te kompleksne razmere sintetično predstavljajo temeljna dela slovenskega zgodovinopisja o kmečkih uporih.

Novi (od leta 1564) notranjeavstrijski deželni knez Karel je zavoljo dodatnih nalog, ki mu jih je v smislu obrambe naložila družinska politika avstrijske habsburške dinastije, od svojega nastopa še okrepil politiko obremenjevanja nižjih slojev. Zgodovinarji so manj pozornosti posvečali Karlovemu neposrednemu ravnanju v mesecih pred in med uporom ter po njem, čeprav je bil vsaj v prvih dneh upora na Ptuj, le nekaj deset kilometrov od njegovega epicentra. Nato je še mesece po zaključku upora z ukazi usmerjal dejavnosti za umiritev posledic in razmer ter za razjasnjevanje okoliščin upiranja. Tudi njegovo siceršnje vladanje, za tisti čas izjemna mobilnost, pogosta odsotnost z graškega dvora, številni stiki in odzivi nanje ter zasebno in družinsko življenje v obeh omenjenih letih so nedvomno vplivali na njegove odločitve in zato na ukrepe graških dvornih organov.

Druga premisa: Podobno kot vloga nadvojvode Karla je doslej ostala manj raziskana vloga štajerskih deželnih oblasti v uporniškem dogajanju. Hrvaško zgodovinopisje tem oblastnikom ni posvečalo posebnih objav, kar je delno razumljivo. Karlovi funkciji občasnega kraljevega namestnika na Madžarskem ter v kraljevinah Slavoniji in Hrvaški niso pripisovali pomena. Ustvarili so vtis, kot da ne knez – vsaj do jeseni 1577 – ne štajerski deželni glavar ne deželni zbor ali njegova izvršilna organa (deželni odbor in urad poverjenikov) takrat niso imeli upravnih, še manj oblastnih ingerenc prek lastne deželne oziroma državne meje – razen v domeni vojnokrajške uprave.² To ne pomeni, da si hrvaški raziskovalci niso zastavljali konkretnih vprašanj o pomenu ravnanja in sploh o odnosu takratnih vodilnih oseb na vladarskih položajih ali iz vrst notranjeavstrijske plemiške elite do upora. Časovno še pred vsemi slovenskimi avtorji je takratno vlogo deželnega kneza in štajerskih deželanov ter hitro izmenjavo korespondence med Dunajem in Hrvati ustrezno ovrednotil Ferdo Čulinović.³ Očiten primer sprožanja tovrstnih vprašanj je bilo tudi

Prim.: Grafenauer, *Boj za staro pravdo*; Grafenauer, *Kmečki upori*; Grafenauer, *Razvoj programa slovenskih*; Grafenauer, *Stara in nova vprašanja*; *Kmečki punti na Slovenskem*.

² To je razvidno že iz najnovejše bibliografije predvsem hrvaških objav o uporih (prim. Brgles, *Bibliografija – priloga*). Tudi najnovejše obširnejše razprave M. Streche in B. Brglesa ter različne objave B. Čička se ne ukvarjajo posebej z vlogo oblastnikov na drugi, cesarski strani takratne državne meje. Prim.: Strecha, *Anno domini 1573*; Brgles, *Tko se buni pod*; Čičko, *Franjo Tahy* in druge tu navedene razprave.

³ Čulinović, *Seljačke bune*, str. 62 in naprej. Na kratko je ustrezno povzel vse odločilne ukrepe obojih.

pisanje Nade Klaić: »Nihče se nadalje ne sprašuje, kakšno *dejansko vlogo* je imela '*cesarjeva svetlost*' v 16. st. nasploh in še posebej v času upora in ali je bilo možno, da se je vojak na gospodstvu [z dopisom/prošnjo, op. A. H.] obrnil nanj kot na človeka, ki mu je dejansko lahko pomagal. Zelo značilno je, da se v doslej že kar obsežni literaturi ni niti poskušalo osvetliti delovanje vodilnih osebnosti v okvirju upora, ne glede ali so bili podložniki ali velikaši, tudi se ni hotelo osvetliti njihovega odnosa do 'domovine' ali do vladarja.«⁴ Praviloma so se osredinjali na razmere doma in na tamkajšnje pristojne osebe.

To bi sicer pričakovali od avstrijskih, točneje, avstrijskoštajerskih in slovenskih raziskovalcev. Ob prebiranju časovno že zelo odmaknjenih in najnovejših objav naših severnih sosedov, zgodovinarjev iz 19., 20. in 21. stoletja, ki so brez izjeme ostale na ravni krajših objav virov in priložnostnih kratkih sintetičnih razprav, se ni mogoče znebiti vtisa, da njihove raziskave upora, čeprav nedvomno najpomembnejšega posamičnega zaključenega dogajanja na tleh celotne dežele v drugi polovici 16. stoletja, niso segle do ravni resnejše analize takratnega ravnanja deželnega kneza in štajerskih deželnih oblasti. Tako je zatrdil vsaj že W. Schulze: »Če si v nadaljevanju najprej predočimo obravnave "slovenskega" kmečkega upora v avstrijskem zgodovinopisju, se hitro ugotovi, da to po krajših objavah virov Josepha pl. Zahna in Antona Mella ni več prispevalo skorajda nobenih

novih dejstev o tem dogodku. Zato ne čudi, da tozadevne nadaljnje obravnave Kronesa, Pircheggerja, Pferschyja in Tremela v obdelavi tega upora pravzaprav niso zmogle nadgraditi ugotovitev starejših raziskav.«⁶ Ali je za to kriva razdelitev nekdanj enotne dežele po letu 1918 med dve novi državi in torej izguba slabe tretjine deželnega ozemlja, na katerem je do upora prišlo, je tu odveč razpravljati.

V oči bode dejstvo, da je doslej najobširnejšo nemškojezično analitično razpravo o tem uporu, ki enakopravno vključuje vse – tudi slovenske in hrvaške objave –, objavil ne avstrijski, temveč nemški specialist za zgodnjenovoveško dobo Winfried Schulze. Njegovi zapisi o uporu v več objavah so na Slovenskem znani od konca prejšnjega stoletja.⁷ Ob tem je očitno, da so tudi slovenskojezične objave, raziskave kmečkega upornišva pri nas, v desetletjih po osamosvojitvi v primerjavi z dobo do leta 1991 količinsko bistveno upadle, niso pa zamrle. Časovno najmlajša slovenska objava o uporu leta 1573 – če sem ne sodijo razni strokovni članki z namenom poučevanja o dogajanju in priložnostni jubilejni zapisi – je znan zapis v novejši monografiji o preteklosti agrarnega prebivalstva na Slovenskem iz leta 2007.⁸ Zato se bo pričujoča razprava večji del usmerila v večsmerno ukrepanje deželnih oblasti.

Tretja premisa: Prehajanje posameznikov čez mejo s ciljem bodisi zasebnih ali rodbinskih povezav takratnih družbenih elit – plemstva in še pogostejše meščanov – ali v ekonomsko pogojenih

4 Klaić, Neki novi pogledi, str. 220: »Nitko se, zatim, ne pita kakvu stvarnu ulogu ima '*cesarova svetlost*' u XVI. st. uopće i u doba bune posebno i da li je moguće da se vojnik na vlastelinstvu obraća na njega kao na čovjeka koji mu stvarno može pomoći! Vrlo je karakteristično da se u sada već opsežnoj literaturi niti ne pokušava osvijetliti glavne ličnosti koje pokreću bunu, bilo da su podložnici ili velikaši i ne nastoji se osvijetliti njihov odnos, prema 'domovini' ili vladaru.«

5 Za ta prevod oznake upora se je avtor pričujoče razprave in hkrati prevajalec vseh neslovenskih odlomkov iz literature odločil izključno na temelju Schulzejeve v tekstu največkrat zaznane in uporabljene oznake upora. Schulze jo je zapisal že v samem naslovu. Oznaka izhaja iz izraza *Windischlanndt*, ki je v tistem času, v drugi polovici 16. stoletja pri tu živelih nemško govorečih in pišočih ljudeh prevladoval v vsakdanji govorici. Schulze se je z njeno uporabo še v času nastanka njegovega teksta očitno priklonil tisti hkratni prostorski in jezikovni oznaki, ki so jo že dobro stoletje poprej uporabili F. Krones, J. von Zahn in A. Mell, in je nato v nemških objavah v 20. stoletju oziroma do objave te njegove razprave (1974) izginila (prim. naslove objav omenjenih v avtorjevem spisku literature). Hkrati je Franjo Rački že istočasno z navedenimi avtorji uporabil izraz »hrvatsko-slovenska seljačka buna« in z njim definiral njegovo nadaljnjo splošno uporabo. Zavaljo že večkrat razloženega dejanskega pomena oznake se avtor odpoveduje nadaljnji razlagi, saj meni, da je na tem mestu odvečna.

6 Schulze, Der Windische Bauernaufstand, str. 21: »Verfolgen wir zunächst die Behandlung des Windischen Bauernaufstands in der österreichischen Forschung weiter, so läßt sich schnell feststellen, daß nach weiteren kleineren Quellenveröffentlichungen Joseph von Zahns und Anton Mells zunächst kaum neue Tatsachen zu diesem Ereignis eruiert worden sind. So verwundert es nicht, wenn die entsprechenden Darstellungen von Krones, Pirchegger, Pferschy und Tremel in der Behandlung dieses Aufstands kaum über die ältere Forschung hinausgehen konnten.« Navezujoč se na to trditev se je o takrat novjših nemškojezičnih raziskavah upora zelo podobno izrazil nekaj strani naprej (gl. str. 25). Prim. Pferschy, Die Bauernaufstände, in tamkaj navedeno izbrano literaturo, pa tudi materiale v razdelku Der Aufstand gegen Franz Táhy 1573, *Der steirische Bauer*, str. 126–128 in 141–144. Najnovejša avstrijskoštajerska razprava o uporu je: Brunner, Ein Bericht.

7 Prim. *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, geslo Hrvaško-slovenski kmečki upor 1573, str. 162, in v njem navedbo Schulzejevih besed, za katere je v spisku tamkajšnje literature za dobo od začetka 16. do srede 18. stoletja na str. 487 navedena danes že znamenita avtorjeva monografija *Landesdefension und Staatsbildung* (Wien, Graz, Köln, 1973). Ponovno jih je torej zapisal že leto po njenem izidu. Prim. Schulze, Der Windische Bauernaufstand, str. 31.

8 Prim. Maček, *Na zemlji domači*, razdelek Hrvaško-slovenski upor v letih 1572/1573, str. 200–205.

okolicičinah meščanskih poslovnih v smislu začasnega bivanja ali stalne naselitve onkraj meje je v zadnjih generacijah pred uporabo postajalo nekaj povsem vsakdanjega. Nadvojvoda Karel je v času vladanja dokazano le enkrat samkrat – leta 1566 – prekoračil južno državno mejo. Redno so jo prestopali štajerski deželani, vojnokrajiški poveljujoči in najvišji uradniki dežele Štajerske v smeri Varaždina, sedeža štabnega poveljstva vojne krajine na tleh Kraljevine Slavonije, in Zagreba, njene neformalne prestolnice. Začetna desetletja razvoja vojnokrajiške obrambe, ki jo je dežela denarno vzdrževala že dolgo pred uporabo, so izjemno pospešila prostorsko mobilnost ljudi na celotnem štajersko-slavonskem obmejnem območju. Obe omenjeni slavonski mesti sta pri tem imeli učinek močnega magneta, česar za južnokranjsko-hrvaško obmejno območje brez večjih urbanih krajev vsaj do izgradnje Karlovca ni mogoče trditi.

Za ljudi iz brezimne množice osebno podložnih slojev pa je bil začasen, neproblematičen prehod državne meje še v zgodnjem 16. stoletju, na primer zaradi drobne obmejne trgovine z viški lastnih pridelkov, največkrat le pobožna želja. To se je začelo spreminjati po zasnovanju prvih vojnokrajiških trdnjav na črti med Varaždinom in širšo zahodno okolico Virovitice, ki so jo leta 1552 osvojili Osmani. Zemljiški gospodje, predvsem z gospodstev na slovenskem Štajerskem, so podložnike v obliki zaukazanega prisilnega dela (vozne tlake) odtlej redno pošiljali v najbližje krajiške trdnjave, kamor so vozili zbrane pridelke za oskrbo vojaštva. Hkrati so jih na ukaz vladarja ali deželnih oblasti pričeli zbirati v delovne oddelke in jih pošiljati v trdnjave na nujna prisilna utrjevalna, gradbena in druga težaška dela. Istočasno so njihovi zemljiški gospodje zaradi osmanske nevarnosti uzakonili lastno obvezo udeležbe na deželnih naborih vojaštva, kar je pomenilo, da so na poziv morali na naborno mesto poslati določeno število oboroženih mož, in sicer glede na to, za koliko njihovih podložnikov je bil nabor razpisan: po en mož je moral priti na vsakih 30, 20, 10 ali celo 5 podložnikov. Že vsaj leta 1540 so posameznike z orožjem ali s konji pošiljali na sklicane nabore vojaštva bodisi za deželno obrambo bodisi za vojnokrajiške trdnjavske oddelke v Slavoniji.⁹

9 StLA, Landschaftliches Archiv (Laa.) Antiquum, Gruppe (Gr.) XIV – Militaria, Musterregister, K(arton) 1: 1540–1552 in sledeči, skupno 29 kartonov. V okviru impozantne serije virov *Militaria* je od okrog leta 2000 urejena tudi ta podserija z 29 kartoni gradiva izključno o naborih dežele Štajerske iz dobe 1540–1626 z izjemnimi viri za slovenskoštajerski prostor. Toifl, *Govorica orožja*, str. 48–51 in 54–55, ter tam citirani viri.

Če so šli v slednje, so prišli v njim neznano deželo – vendar so govorico tamkajšnjih ljudi lahko razumeli. Ko so se vrnili domov, so bili bogatejši za marsikatero življenjsko izkušnjo, na primer za osnovno ravnanje z orožjem. Tega so se njihovi gospodarji kmalu zavedli.

V času pred in med uporabo ter po njem so državno mejo največkrat, pravzaprav vsakodnevno, prestopali jezdec deželne vojnokrajiške poštne zveze, zaposleni na poštah v Ptuj, pa tudi čez mejo, najverjetneje v hrvaškem Svetem Križu Začretje – v smeri Zagreba – ter v Varaždinu. Prav celovito predstavljeno delovanje poštne zveze bo lahko odgovorilo na vprašanje o pomenu bliskovito vzpostavljene dodatne poštne zveze Maribor–Celje, ki je nato v kombinaciji s takrat že desetletja obstoječo vojnokrajiško pošto zvezo Gradec–Zagreb in Varaždin odigrala izjemno pomembno vlogo v dopisovanju med takratnimi sedeži nosilcev oblasti – Dunajem, Gradcem, Ljubljano in Zagrebom. Z upoštevanjem te vloge bo dopolnjeno naše vedenje o razlogih za skorajda neverjetno hitre ukrepe najvišjih nosilcev oblasti na obmejnem ozemlju in na obeh straneh državne meje. To je v dosedanjih objavah ugotavljalo več avtorjev, kot zadnji med slovensko pišočimi Jože Koropec: »Še hitrejši so bili nasprotniki, ki so presenetljivo naglo zbrali vojsko in razbili vstajniške skupine ...«.¹⁰

Le dober mesec po zaključku upora je kot ena njegovih neposrednih posledic na Slovenskem nastala nova kvaliteta rednega dopisovanja med oblastnimi sedeži, deželnoknežja poštna zveza Maribor–Celje–Ljubljana, ki se je med Gradcem in Mariborom naslonila na vojnokrajiško pošto zvezo.

Z mislijo na množino objavljenih virov, monografij, razprav in drugih objav na temo upora se pred raziskovalca, ki hoče k doslej znanemu prispevati nova dognanja in z njimi preveriti že uveljavljene koncepte razmišljanja o takratnem dogajanju, postavlja jasen pogoj: najti ali v raziskavo pritegniti nove, se pravi še neuporabljene vire za osvetlitev razmer in za nove poudarke njihovih doslej slabo ovrednotenih elementov.

NADVOJVODA KAREL IN ŠTAJERSKE DEŽELNE OBLASTI V LETU 1572 IN DO PRIČETKA UPORA

Večina raziskovalcev upora, ki so leta 1973 z velikim pompom, objavami in svečanostmi proslavili njegovo 400-letnico, nadvojvodovega ravnanja ni postavljala v ospredje. Razlogi za to so

10 Koropec, *Mi smo tu*, str. 45.

bili, gledano z današnjimi očmi, razumljivi, od ideološke podlage raziskav s takrat (pre)očitim poudarjanjem »razrednega boja« podložnega kmečkega življa zoper zemljiške gospode naprej. Izpostavljanja pomena in vloge notranjeavstrijskega vladarja v uporabi kot dejansko odločujočega in navsezadnje enega odločilnih dejavnikov njegovega dušenja na slovenskem Štajerskem in Kranjskem v ta kontekst niso mogli umestiti. Jasno, umanjala je res celovito zastavljena analiza razmer in ukrepanja.

O Karlu II. Notranjeavstrijskem (Dunaj, 3. junij 1540 – Gradec, 10. julij 1590) je na voljo več kratkih biografskih zapisov. Verodostojnejše so objavljali od leta 1882 naprej,¹¹ medtem ko danes na spletu najdemo več različnih besedil, katerih kvaliteta niha.¹² Tudi slovensko zgodovinopisje nadvojvodi s posebnimi objavami ni bilo prav naklonjeno, razlogi so najverjetneje večplastni. Njegova vloga je prišla najkonkretnije do izraza v obdobju pred uporabo z že omenjenim poudarjanjem njegovih davčnih in raznovrstnih drugih denarnih ukrepov. Ti so dodatno bremenili nižje sloje in so še posebej po letu 1570, ko so stroškovne postavke za krajiško vojaštvo v deželnih letnih proračunih vrtoglavo naraščale in se je zavrlo tega »davčni pritisk na podložnike zlasti zaostрил«,¹³ pomenili vladarjevo vsakoletno uklanjanje pritiskom na zasedanjih deželnih zborov Štajerske in Kranjske.

Karlovo ravnanje v času upora ni zbudilo opaznejšega raziskovalnega zanimanja ali pa so ga pri analiziranju razmer nesorazmerno preslabo upoštevali. Še v poznih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je najpomembnejši slovenski raziskovalec upora Bogo Grafenauer zapisal: »... z druge strani je plemstvo, poučeno z grenkimi izkušnjami številnih kmečkih uporov v 16. st., delalo tokrat hitro, trdno in odločno, uživalo pa je pri tem tudi popolno podporo tako cesarja Maksimilijana kakor tudi nadvojvode Karla.«¹⁴ Ta trditev bi imela drugačen pomen, če bi stavek obrnili v njegovo nasprotje: Oba habsburška vladarja, poučena z ..., sta tokrat z roko v roki delala hitro,

trdno in odločno, pri tem pa sta uživala popolno podporo tako notranjeavstrijskega kot hrvaško-slavonskega plemstva. V nadaljevanju razprave bo mogoče razbrati, kako občutljivo pomenska bi pravzaprav bila takole obrnjena misel posebej glede Karlovega položaja in njegovega razmerja do uporniškega dogajanja. Njegove osrednje vloge v uporabi se je Schulze ustrezno zavedel in jo kot tako afirmativno definiral.¹⁵

Vladarjevo nemirno leto 1572 do odhoda na Ptuj in samo bivanje na Ptuj sta dokumentirana v različnih virih. V njih kot njegova, glede na svojo izvršilno funkcijo najpomembnejša organa nastopata tudi notranjeavstrijska vlada in komora. Cela vrsta objav se je podrobno posvečala dogajanju na Štajerskem v prvi polovici leta. Znano je, da se je moral knez februarja spopasti z zahtevo štajerskega deželnega zbora po verski svobodi za vse deželane razen za deželnoknežja mesta in trge. Že na tem zimskem zasedanju zbora v Gradcu je potekala prava »vojna z besedami«¹⁶ kot izrazna podoba medsebojnega zavračanja in idejnega neujemanja med obema ravnema oblasti – deželo in deželnim knezom. Šest let pozneje se je to še izraziteje ponovilo na skupnem zasedanju deželnih zborov Koroške, Kranjske in Štajerske v Brucku na Muri. Njuni primarni interesi so bili le navidezno skupni. Uspešna protiosmanska obramba je morala zagotavljati ne le eksistenco, temveč tudi mirno, lagodno življenje obojim, pa tudi nižjim, nepriviligiranim slojem prebivalstva, ki so z vsakodnevnim naprežanjem vse to omogočali. Kaj pa vprašanje vere? Graško zasedanje je izrazito izpostavilo žgoč medsebojno povezan problemski dvojec protiosmanska obramba – verska svoboda.¹⁷

Hkrati je imela štajerska plemiška elita ob vseh drugih doslej že večkrat predstavljenih in znanih dejstvih za prav poseben odnos z vladarjem še en, doslej povsem spregledan argument: hiter upad knezove avtoritete med plemstvom od jeseni 1566 naprej. Starejše generacije raziskoval-

¹¹ Prim. Stieve, *Karl II. (Erzherzog von Österreich)* ([https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._\(Erzherzog_von_%C3%96sterreich\)](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._(Erzherzog_von_%C3%96sterreich)))

¹² Prisotna je predvsem nedorečenost njegovega konkretnega vladarskega naziva, saj ga v več zapisih naslavljajo z »Nadvojvoda Notranje Avstrije« (prevod izraza *Erzherzog von Innerösterreich*), kar je neustrezno in zavajajoče. Imenovana državna tvorba nikdar ni dosegla državno-pravne ravni nadvojvodine Avstrije, za katero so vsi avstrijsko-habsburški moški potomci že ob rojstvu dobivali naziv nadvojvode.

¹³ *Zgodovina Slovencev*, str. 278.

¹⁴ *Zgodovina Slovencev*, str. 285.

¹⁵ Prim. Schulze, *Der Windische Bauernaufstand*, str. 28. Še določeneje je avtor definiral Karlovo ukrepanje v zaključnem, VI. poglavju razprave, prim. prav tam, str. 48–61.

¹⁶ Prim. Strohmeyer, *Svoboda politike*, str. 26.

¹⁷ O tem prav tam na več mestih, najkonkretnije na str. 170. Količina objavljene literature v več jezikih o razmerah v vzhodnoalpskih habsburških dednih deželah in posebej v Notranji Avstriji po letu 1564 glede na ta problemski dvojec je prav impozantna. Na tem mestu je treba opozoriti na najnovejšo obsežno, vsevključujočo študijo Nataše Matjašec o položaju v prej omenjenih državah pod habsburškim žezlom v drugi polovici 16. stoletja. Ustrezno pozornost nameni tudi nadvojvodi Karlu. Gl. Matjašec, *Država ili ne*, posebej podpogl. 3.3 Ovlasti nadvojvode, str. 181–198.

cev ga niso ne zaznale ne upoštevale – morda ga je zaslutil le avstrijskoštajerski pisec F. O. Roth –, saj je bil vseskozi prikrit, v virih neizrazit, skratka neopazen. Le v vojnokrajiški korespondenci nekaj štajerskih deželanov, krajiških poveljnikov lahko v času pred letom 1572 iz med vrsticami zapisanega zaslutimo, kaj imajo v mislih. Zato ga nista prepoznala niti Winfried Schulze niti Nataša Matjašec.

Prvi je, čeprav vojaškozgodovinski ekspert za zgodnjenovoveško dobo in posebej za 16. stoletje, celo zapisal tole napačno trditev: »Za nadvojvodo je bila ta vstaja prva večja tovrstna preizkušnja v času njegove vladavine.«¹⁸ S tem je imel v mislih njegovo konkretno vojaško ukrepanje. Ob tem je pozabil na Karlovo prizadevanje za vojaško pomoč od Osmanov obleganemu trdnjavskemu mestecu Szigetvár konec kriznega poletja 1566. Deželni knez Notranje Avstrije je ob vedno več informacijah o težkih razmerah na skrajnem jugu takratnega madžarskega kraljestva v znamenitem, spopadov polnem letu ukrepal tudi na lastno pest. Ukrepanje ni šlo mimo volje dunajskega cesarskega dvora. Nasprotno, vladar Maksimilijan II. je kot nosilec svetovaclavske in svetoštetfanske krone (slednje od septembra 1563) svojega najmlajšega brata večkrat imenoval za občasnega kraljevega namestnika na Češkem, Madžarskem (tako v letih 1564, 1566–67, 1570–71 in 1575) in posebej v hrvaških kraljevinah. Združeni hrvaško-slavonski sabor je leta 1571 na kraljev predlog Karla uradno potrdil kot začasnega namestnika v obeh kraljevinah.¹⁹ Zato je treba na njegovo vlogo pri dušenju upora gledati tudi v smislu njegovih vsakokratnih pooblastil, dobljenih od kralja, se pravi v smislu izvajanja konkretne položajne funkcije.

Zavedajoč se moči armade ostarelega sultana Sulejmana Zakonodajalca, tokrat usmerjenega proti več krščanskim utrdbam na Madžarskem, je Karel v svojih deželah čez poletje na lastno pest zbiral večjo vojaško formacijo. Z njo je skušal tako ubraniti Szigetvár (Sziget) kot doseči strateško zanj še važnejši cilj, obrambo njegove države pred hujšim vpadom in uničenjem. Uspelo mu je sestaviti korpus iz mož deželnega nabora in nekaj najemnikov, katerih skupno število bi lahko ocenili na več tisoč, morda celo na okrog 3000–4000. Vojska, v njej tudi več štajerskih in drugih notranjeavstrijskih plemičev, je pod knezovim vodstvom z neverjetno zamudo šele konec avgusta ali v začetku septembra krenila iz Grad-

ca po kopnem in s čolni po Muri do višine nekje tik pred Radgono, kjer je 4. septembra taborila. V nadaljnjih dneh in po več taborjenjih ob rečnih bregovih v Pomurju je obotavlja se dospela do višine Murskega Središča ter se tam ustavila. Odprava – enako kot celotna številna cesarska vojska, zbrana ob vesteh o Sulejmanovem prihodu, ki je zaman in zdolgočasena taborila pred Győrom z edino nalogo ubraniti Dunaj – v vojaškem smislu ni dosegla ničesar. Na to je neposredno vplival razvoj dogodkov v poznem poletju. Ti bi se najverjetneje zasukali popolnoma drugače, če obramba Szigeta ne bi toliko časa (nepričakovano!) vzdržala in Osmanom prizadejala toliko izgub in če sultan ne bi nenadno umrl. Tako se je osmanska armada po zavzetju utrdbe odpravila domov in knezovi vojski prihranila bojevanje za obrambo notranjeavstrijskih vzhodnih meja. Tega si sicer nihče med njimi ni želel. Prenekateri udeleženec pa si je o pohodu verjetno ustvaril vtis, da je bil strel v prazno.²⁰

Knez je bil v mesecih priprav nanjo, verjetno pa tudi po zaključku in še v naslednjih letih, nedvomno bojvito razpoložen. O tem bi lahko pričal njegov znameniti bojni oklep, ki ga danes hranijo v svetovno znani graški orožarni (Grazer Landeszeughaus) in ga je v šestdesetih letih, morda »ok. 1565« (v zapisu pod eksponatom), izdelal augsburški mojster oklepar Konrad Richter. Tam sicer le dopuščajo možnost, da naj bi ga knez nosil prav na opisanem pohodu proti Osmanom.²¹ Pohod je edini doslej podrobneje opisal omenjeni F. O. Roth v dveh kratkih objavah, v katerih pa se ni odkrito izrekel o posledičnem upadu Karlove avtoritete med plemstvom.²² Za pohod so se kreditno zadolžili tako knez kot dežele, med njimi najobčutnejše Štajerska. Dolgove in račune za naročeno opremo, orožje, strelivo in drugo so oboji poplačevali še v letu »našega« upora.²³

Štajerski deželani so pri tem verjetno imeli svojo računico: njihova sicer dolžna pomoč knezu v primeru njegove osebne udeležbe v vojnem pohodu in morebiten uspeh bi jim lahko pomagala omehčati vladarja, da bi jim potrdil verske svoboščine. Tako iz tega kljub pritiskom na Karla

¹⁸ »Für den Erzherzog stellte dieser Aufstand die erste große Belastungsprobe dieser Art in seiner Regierungszeit dar« (Schulze, *Der Windische Bauernaufstand*, str. 50).

¹⁹ Matjašec, *Država ili ne*, str. 186.

²⁰ Že Felix Stieve, avtor obsežnejšega biografskega članka o Karlu, je to dogajanje označil z besedami: ... *1566 machte er den großen Kriegszug wider die Türken mit* (Stieve: Karl II. (Erzherzog von Österreich) ([https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._\(Erzherzog_von_%C3%96sterreich\)](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._(Erzherzog_von_%C3%96sterreich))); prim. Hozjan in Ravnikar, *Deželni knez*, str. 83.

²¹ Küriss, *Erzherzog Karls II. von Innerösterreich* (<https://www.museum-joanneum.at/landeszeughaus/entdecken/sammlung/schutzwaffen/kueriss>).

²² Hozjan, *Reka Mura*; o pohodu na str. 26–27.

²³ Toifl, *Govorica orožja*, str. 24–25. Več o poplačilu dolgov v nadaljevanju.

še vsaj šest let ni bilo nič. Zato je bil upad knezove avtoritete v njihovih očeh neizogiben. Začutili ga lahko tudi v prvih očitno kritičnih odzivih deželanov na vladarjevo domnevno preohlapno, neodločno ukrepanje v prvih dneh upora po dobljenih prvotnih informacijah. Te kritike je v virih zapazil tudi Schulze.²⁴

Na tem mestu je treba v zgodbo pritegniti tudi štajerske deželne oblasti. O deželnoupravnem korpusu kot takem je doslej nastala obsežna avstrijskoštajerska literatura, ki jo je tu prejkone nesmiselno na dolgo in široko citirati.²⁵ Pri obravnavanju razmer v letu 1572 so se avtorji – kot že poudarjeno – osredotočili na prve mesece in na znano zasedanje deželnega zbora. Dogajanje v deželni hiši v Gradcu je do obisti razgalilo takratne odnose med deželnim knezom in deželo. Manj pozornosti so usmerili na nadaljnji razvoj tega razmerja – razumljivo, saj je dežela triumfirala in si hitela ustvarjati pogoje za uresničenje želja po verskem raju na Zemlji. Najodgovornejše osebnosti takratne deželne uprave – deželni glavar baron Hans pl. Schärffenberg in deželni upravnik kot njegov stalni namestnik, poveljnik deželne vojske baron Jurij Žiga Herberstein, deželni odbor (*Ausschuß*) in njegov ožji organ, že omenjeni urad deželnih poverjenikov – so se hkrati zavezale k tvornejšemu sodelovanju s knezom, kar se je kazalo v sorazmerno večji količini pisnih stikov med dvorom in deželno hišo v istem letu.

V deželnih virih, nastalih v letih 1572 in 1573, največkrat nastopajo poverjeniki, ki so jim takratna pooblastila deželnega zbora že dovoljevala sprotno odgovarjanje na najrazličnejše prispele dopise, prošnje ter nujne odzive, povezane z urejanjem vsakodnevnih vprašanj in problemov upravne narave. Štajerska je v prvi polovici sedemdesetih let 16. stoletja imela pet ali šest poverjenikov – leta 1572 šest. Po eden je prihajal iz vsake od petih deželnih četrti z letno plačo 400 goldinarjev (gld): Ferdinand Rindtscheidt pl. Friedberg, Erazem pl. Saurau na Labecku, Krištof pl. Liechtenstein na Murauu, Janez Franc pl. Neuhaus in znameniti Janez Friderik pl. Hoffmann. Kot šesti je bil stalni položajni član deželni blagajnik – pravilneje prejemnik (*Einnehmer*) – z letno plačo kar 500 gld. To je bil takrat že nekaj let Hektor pl. Trebniški na Švarcenštajnu, medtem ko je bil njegov brat Jurij Sajfrid tedaj štajerski deželni vicedom.

Za leto 1572 je znanih nekaj temeljnih dejstev o razmerah, v katerih je deželni knez tedaj usklajeval vladanje in zasebno življenje. Potem ko je avgusta prejšnjega leta končno le sklenil svojo prvo (in edino) poroko – v 32. letu starosti – s krvno nečakinjo Marijo Ano Bavarsko (Wittelsbach), hčerjo svoje starejše sestre Ane, je zdaj pričakoval prvorojenca. Podobno težko pričakovano, vendar kljub temu stresno februarско zasedanje štajerskih deželanov je potekalo v znamenju že omenjene medsebojne zveze protiosmanska obramba-verska svoboda. Knez je od dežele zahteval poplačilo »dvornega dolga«, k čemur je treba ob še vedno neporavnanih dolgovih za pohod leta 1566 prišteti še druge izdatke, tudi stroške njegovega razkošnega enotedenskega dunajskega poročnega slavlja²⁶ in vsega, kar je bilo povezano z njim. Dežela naj bi v enajstih letih (začevši že leta 1572) poravnala znesek 1.100.000 gld, in sicer z razpisom novega posebnega dodatnega davka. Njeni zahtevi po verski svobodi se je vladar hotel na vse možne načine izogniti. Vendar so ga deželani postavili pred dejstvo: če ne bo konfesionalne svobode, ne bo denarja. Ko je zbor 29. februarja končno odobril novi davek, je že imel knezovo ustno prisego verske svobode vsem deželanom ter hkratno dodeljeno novo deželno pravico pobiranja večletne visoke doklade na trgovino z živino in vinom na deželnih mejah.²⁷

Oboji so si oddahnili, deželani polni vznemirjenja, knez v strahu pred morebitno ekskomunikacijo iz Rima zavoljo poroke s krvno sorodnico. Kaj so dodatna bremena pomenila za nižje sloje na slovenskem Štajerskem in drugje, je bilo tam res nevredno razpravljanja – pomembni so bili višji cilji. V prvi polovici junija se je moral Karel soočiti z novicami o neposrednem srdu kmečkih podložnikov na gospostvu Štatenberg. Ti so po večletnem trpljenju zaradi samovolje in objestnosti tamkajšnjega zemljiškega gospoda Ferenca Tahija sklenili temu narediti konec. Z dobro pripravljeno akcijo so očitno brez omembe vrednega odpora zavzeli sedež gospostva na štatenberškem starem gradu. Vesti o posameznih podložniških ekscesih zoper grdo ravnanje z njimi so na graški dvor prihajale večkrat, tovrstne, o upiranju v takem obsegu kot na Štatenbergu, pa so bile dotlej neznane. Knez je začutil nujno in ustrezno reagiral. »Vladar je takoj zatem poslal tja svojega vicedoma iz Celja z vojaki in kmetje so jim grad, ki so si ga prej dodobra ogledali, pri tem

24 Schulze, *Der Windische Bauernaufstand*, str. 34, 48 in 50–51.

25 Kot referenčni standard za kompleks deželnoupravnih vsebin je treba navesti Mellov *Grundriss*.

26 Prim. Zwiedineck-Südenhorst, *Die Hochzeitsfeier*.

27 Schulze, *Der Windische Bauernaufstand*, str. 30; *Zgodovina Slovencev*, str. 278.

pa pustili skoraj vse na miru, izročili.«²⁸ Tahiju je hkrati odvzel gospostvo.

Nihče – ne na dvoru ne med štajersko plemiško elito – v tem ni videl morebitne uverture v izbruh kmečkega nezadovoljstva dobrega pol leta pozneje. Deželani so se raje ukvarjali sami s seboj, z mislimi, kako izpolniti dodatne knezove želje po svežem denarju ter hkrati napolniti lastne žepe z izkoriščanjem podložnikov.

Pravzaprav je vprašanje takratnega denarnega poslovanja dežele popolna bela lisa. Dosedanja literatura še ne pozna temeljiteše študije o štajerski deželni blagajni ter njenih prihodkih in izdatkih v zgodnjem novem veku, se pravi o deželnem proračunu, strukturi prihodkov in izdatkov, odobravanju posojil in zadolževanju v predterezijanski dobi. Pri obliki in višini izdatkov te blagajne je raziskovalec tako še najbolj odvisen od informacij v deželnih izdatkovnih knjigah. Serija ohranjenih knjig se pričinja z zvezki iz dvajsetih let 16. stoletja in je izjemen vir za deželno denarno poslovanje ter na podlagi tega za zgodovino zgodnjenovoveške deželne uprave.²⁹ Po sestavitvi jih je običajno podpisal vodja deželnega prejemniškega urada, oseba na zelo pomembnem položaju v deželnozborski upravi, tj. že omenjeni funkcijski član urada poverjenikov, deželni prejemnik (*Einnehmer*). Pozornost se zdaj usmerja k izdatkovni knjigi za leto 1572, v smislu uveljavljenega obračunskega leta, časovno segajoči odčetka junija 1572 do konca maja 1573.³⁰

²⁸ Koropec, Štatenberg, str. 30.

²⁹ Prim. Hozjan, Slovenjgraški meščani, str. 53–55. Širši opis serij najpomembnejših deželnih virov gl. v Loserth, *Acten und Correspondenzen*, str. XXXV–LI.

³⁰ StLA, Laa. Antiquum, Gr. VI, *Landschaftliche Ausgabenbücher* (StLA, AB), *Ausgabenbuch 1572 za obračunsko leto 1. 6. 1572–30. 5. 1573 z naslovom: Ausgab auff das Khriegswesen Windische Granizen*, obseg 91 nefoliranih fol. – naknadna arhivska foliacija s svinčnikom. Spisal jo je Adam pl. Lengheim, desna roka takratnega deželnega prejemnika Hektorja pl. Trebniškega na Švarcenštajnu in deželni vojaški prejemnik v Slavonski vojni krajini – (*E:(iner) E:(rsamen) L:(andtschafft) Khriegszahlmeister Windischer Granizen*). Več o njej v objavi v predhodni opombi. V rokopisno knjigo, ki ima sedaj naknadno dodane usnjene platnice, je vstavljen polstransko zložen izpisan obsežnejši spisek, naslovljen Izdatki za deželni nabor in najete vojaške pešce proti upornim kmetom v grofiji Celje (*Außgab auff das Aufgemant Aufpot vnd aufgenommen Khnecht wider di Rebellsche Paurn in der Grafschaft Cilli*). Ob prvotnem urejanju množine ohranjenega vojnokrajškega dokumentnega materiala je znameniti štajerski deželni arhivar J. pl. Zahn v drugi polovici 19. stoletja to knjigo našel še brez platnic in v njej omenjeni spisek ter ga transkribiranega nemudoma objavil (Zahn, *Zur Geschichte*). V knjigo je Trebniški ta strošek zapisal kot posebno rubriko na fol. 73, da je na osnovi ukaza poverjenikov 10. februarja 1573 v Gradcu deželnemu pisarju Mihaelu Singerju za namen tega plačila in njegove dnevnice ter potnine izplačal vsoto 2552 gld, kar je Singer

Med sestavnimi deli te knjige je tudi rubrika »Izdatki za izplačane zadolžnice/posojila in obresti sposojenega denarja«. V njej so natančno zavedena vsa izplačila deželnega prejemnika v omenjenem času v smislu povrnjenih posojil deželi, bodisi glavnice ali letnih obresti. Nenavadno je, da so vsote v tej knjigi – kot tudi v nekaj knjigah pred njo in za njo – izpisovali v funtih (*pfundt*), čeprav je v vsakdanjem blagajniškem poslovanju istih uradnikov že zdavnaj prevladal izraz goldinar.

Spodnjo preglednico tako razumemo kot seznam kreditorjev deželne uprave v letih 1564–1566 in naprej. Ali zapisano drugače: deželni prejemniški urad je še v omenjenem obračunskem letu izplačeval obresti in glavnice posojil, pridobljenih še v času od zadnjih mesecev življenja starega deželnega kneza Ferdinanda ter nastopa njegovega sina Karla in do konca leta opisane Karlove vojaške avanture; vmes je bila še knezova pregrešno draga poroka in drugo.³¹ Preglednica ne navaja vseh, temveč le vsote sposojenih glavnice v zneskih nad 1000 gld v manjši meri tedaj odplačanih in povečini še odprtih, neporavnanih posojil z obrestmi ali celo brez njih ter posojilodajalce. Med njimi je glede na višino posojil izstopalo več članov rodbine Herberstein ter celo vdove nekaterih njenih članov, člani drugih takratnih znanih, najvidnejših štajerskih plemiških rodbin, med posamezniki kot najpremožnejši baron Pankrac pl. Windischgrätz – predsednik graškega deželnoknežjega tajnega sveta in vrhovni dvorni maršal. Zato so posojilodajalci urejeni najprej po ključu več članov rodbin Herberstein, Zwickel na Weyerju, Tannhausen in Breuner ter nato drugih posameznikov. Med slednjimi so bili tudi posamezni meščani in celo vojaški poveljniki. Letna obrestna mera je bila fiksirana na 6 % od glavnice.

nato odpeljal v Celje in izročil deželnim nabornim komisarjem. Vendar je Zahn knjigo skupaj s spiskom pustil v še iz 19. stoletja izvirajočem starem polovičnem (odprtem) fasciklu za leto 1572 deželnega vojnokrajškega gradiva, danes znanega pod nazivom *Militaria* (pred aktualno preureditvijo več kot 1000 takih fasciklov za dobo od zgodnjega 16. do srede 18. stoletja). To je bil pozneje, ob arhivskem kompletiranju serije *Militaria* in serije deželnih izdatkovnih knjig v 20. stoletju, razlog, da je knjiga ostala vsem nadaljnjim raziskovalcem neznana, s tem pa tudi marsikateri za analizo upora dragocen podatek. Šele desetletje pred koncem istega stoletja, ko jo je v dotičnem izvirnem fasciklu *Militarie* našel avtor pričujoče razprave, so jo arhivisti uvrstili na ustrezno mesto. Razprava je tako prva objava z materiali iz tega vira.

³¹ Prav tam; le en primer: Hema pl. Teuffenbach, roj. Winkler, starejša sestra v preglednici omenjene Amalije, je 15. januarja 1573 dobila izplačano glavnico posojila deželi z dne 7. julija 1566.

Preglednica 1: Vsote že aktivnih posojil deželi in posojilodajalci – zabeleženo v času od 1. maja 1572 do 30. junija 1573³²

posojilodajalec	vsota v gld	posojilodajalec	vsota v gld
Herbersteini: - Jurij Žiga H. (glavnica posojila z dne 22. 8. 1564 (!)) - ostalo še neodplačano skupaj - baron Ditrik H.	1000 31.000 4000	Herbersteini: - Jurij Rupert H. - Helena, vdova barona Žige H. - Wandula, vdova Gašperja H.	4000 10.500 5000
Zwickli z Weyerja: - Wolf Zwickl - Wolfova žena Amalija, roj. Winkhler ³³ skupaj	3000 5000	Breunerji: - baron Helfreich B. - vdova Virgina B. skupaj	5000 3000
Tannhausni: - baron Pavel pl. T. - Konrad pl. T. dobil glavnico	2200 3050	deželni stotnik Janez Kheller, poveljnik Đurdevca	3000
Pankrac pl. Windischgrätz	13.000	Jurij Scheitt	5800
Katarina Gradnegger, roj. Trautson	10.000	Adam Schrott pl. Kindberg (posodil še † oče)	9000
Ferdinand pl. Kolonić	4500	vitez Jakob Zäch	4000
Baltazar pl. Siegedorff	2 x 2000	Andrej pl. Spangstein	3000
Maksimilijan Schrattenbach	2000	Janž Wagkhin	2000
Janez Friderik pl. Hoffmann	4817	Gradčan Mihael Per glavnica	1400

Manj poučenemu bralcu navedene vsote običajno ne povedo nič, če si ne zna hkrati predstavljati takratne konkretne denarne vrednosti v smislu nakupa ali prodaje nepremičnine (cela kmetija: 250–300 gld), predmeta iz tedanjega materialnega sveta ali živine (dober delovni vol: 2–3 gld). Skupno je bilo v tem obračunskem letu v namen povrnjenih glavnice in obresti posojil izplačanih več kot 97.000 gld. Seštevek vseh navedenih, a ne prav tedaj izplačanih posojilnih vsot je znašal malce več kot 133.000 gld (!).

Pod vtisom teh števil si je mogoče le megleno predstavljati izposojevalno oziroma zadolževalno politiko dežele od nastopa novega nadvojvode. Daleč največji delež teh posojil je tako dežela najela še pred začetkom leta 1572. To je pomenilo, da je na februarjemskem zasedanju deželnega zbora zahtevano poplačilo »dvornega dolga« v znesku 110.000 gld letno pomenilo dodatno težko breme za deželno blagajno in posledično novo zadolževanje. Knez je v ta namen deželi odobril dodatne možnosti pridobivanja tega denarja v obliki novih davščin in povišanja raznih pristojbin v dobro dežele, kar je neizogibno dodatno obremenilo nižje sloje prebivalstva. Januarja 1573 je del slednjih izstavil račun vsem, ki so jim nevede ali nezainteresirani za njihovo naprezanje, žulje in obupovanja v deželnem zboru izglasovali nova

bremena. Dogajanje v dneh upora in po njem je povzročilo verižne reakcije oblastne elite. Najočitnejša je bila intervencija vojakov najemnikov, za kar sta knez in dežela potrebovala ogromne vsote svežega denarja.

Pričakovanemu morebitnemu rojstvu prestolonaslednika je nadvojvoda Karel po nekaj mesecih od konca zanj stresnega graškega zasedanja deželnega zbora podredil vse drugo. Takoj po sredi junija se je z visoko nosečo soprogo ter delom dvora za načrtovano daljši čas preselil na sever, na svojo posest v Judenburgu. Presenetljivo, če vemo, da je bilo mesto že takrat eno najtrdnjših oporišč štajerskih protestantov v deželi. Očitno so bili meseci po graški verski pacifikaciji nekakšni »medeni meseci« dežele in kneza, se pravi skorajda sanjski čas, ki se je hitro zaključil. Marija, Karlova »ljubljenka žena«, je tam sredi julija (15. julija 1572) rodila prvorojenca Ferdinanda, nedvomno poimenovanega po dedu cesarju, vendar mu ni bilo dano živeti dlje kot dobra dva tedna. Umrli je konec julija ali v začetku avgusta. Glede na gostoto vpisov v dvornokomorno registraturno knjigo je knez v Judenburgu skupaj s soprogo neprekinjeno bival in žaloval vse do zadnjega dne avgusta.³⁴

³² Prav tam.

³³ Prav tam. To vsoto je Amalija pridobila iz rodbinske dediščine Winkhlerjev od pravkar omenjene sestre Heme, ta pa po umrlem možu Erazmu Teuffenbachu.

³⁴ Ob že omenjenih in na spisku literature ter spletnega gradiva popisanih biografijah ter znani avstrijskoštajerski literaturi še viri: HHStA, Hausarchiv, Familienakten, K. 18: poročila o rojstvih, krstih, poročnih pogajanjih/porokah in pogrebih članov dinastije, spis 18-9 s. d., s. 1., Karlov osebni zapis o rojstvih svojih otrok v letih 1572–1586; HHStA, Hausarchiv, Innerösterreichische

Kje so pokopali prvorojenca, ni znano. Morda sta ga starša v začetku septembra odpeljala s seboj na Dunaj, kjer je knez do odhoda v Bratislavo skorajda ves mesec dokazano bival na bratovem dvoru. Vmes ni zaznano njegovo vsaj nekajdnevno vračanje v Gradec, kar vodi v sklepanje, da se je vladar izjemno bal morebitne okužbe. Vesti o možni kužni bolezni v štajerski prestolnici so kot nepreverjene pričele krožiti že zgodaj poleti. Do izteka poletja je bilo jasno, da so resnične – mesto se je zavoljo kuge hitro praznilo. Že 1. oktobra je bil Karel v Bratislavi, morda znova v občasni funkciji kraljevega namestnika na Madžarskem. 11. oktobra se je nepričakovano znova pojavil v Judenburgu in se tam zadržal vsaj do 22. oktobra, ko se je vrnil domov.³⁵

Na svojem dvoru na Grajskem hribu (graški Schloßberg) je zagotovo uvedel najstrožjo obliko protikužne zaščite. Vendar to najverjetneje ni zadostovalo, kot bi lahko sklepali po njegovih nadaljnjih poteh. Odšel je na Koroško in bil 9. decembra v Celovcu, od koder pa se ni vrnil v Gradec. Že vsaj 14. decembra je bil namreč na deželnoknežjem gradu Gornji Ptuj. Na dvoru nato vladarja niso videli vse do začetka naslednjega februarja. Vir priča o tem, da je na ptujskem gradu preživel novo leto in najverjetneje neprekinjeno še ves januar. Dokazov o njegovem vmesnem vsaj krajšem skoku v Gradec do pričetka upora ni. Zato je mogoče upravičeno sklepati tudi o hkratni tamkajšnji prisotnosti soproge Marije, ki je vnovič zanosila nekaj tednov pred moževim prihodom na Ptuj – okrog srede novembra.³⁶ Karlovo bivanje na Ptujju je bilo prvi od njegovih dveh dokazanih daljših postankov v starodavnem mestu ob Dravi. Pet let pozneje je tod preživel ves avgust z namenom boljše koordinacije pri izgradnji nove strateške trdnjave Bajcsavár na Madžarskem nad Dravo, kar so Štajerci na znamenitem bruškem zasedanju konec zime 1578 zahtevali in dobili.³⁷

Nekaj dni pred 4. novembrom 1572 so deželni poverjeniki – med njimi deželni prejemnik Hektor Trebniški – hkrati prispeli v Maribor. Tja je

najverjetneje prišlo še več članov širšega deželnega odbora. Razlog prihoda iz Gradca je že znan, epidemija je tam dobila širši obseg. V Mariboru so sestankovali in rešili več zadev, kar je pomenilo tudi povečan obseg njihovega dopisovanja. 4. novembra so odšli v Radgono, se tam nastanili za dlje časa in sestankovali. V Mariboru je ostal deželni prejemnik Hektor Trebniški in še naprej urejal nujne dopise: med drugim je tu 9. novembra odposlal sla Pavla Štajnmeca (*Stainmez*) – morda celo takratnega mestnega sla – naokrog po tamkajšnji četrti med Muro in Dravo z »generalom«, ukazom o nujnem sestanku širše sestave deželnega vodstva v Radgoni, za kar je Pavel po povratku od njega dobil kar 3,5 gld; istega dne je iz mesta z enakim »generalom« naokrog po celjski četrti odbrzel »še en mariborski sel« Matej Križanič (*Chrisaniz*) in nato za nagrado prejel kar 4 gld (!).³⁸

Oba navedena vpisa izdatkov za sle lepo ponazarjata takratno vsakdanjo prakso višjih deželnih uradnikov glede dopisovanja ali za enkratni poseben prenos pisem, če jih niso odpošiljali iz deželne hiše v Gradcu. V nuji so najemali posameznike povsod, kjer so trenutno že delovali. Na straneh istega vira so od obeh vpisov naprej datumsko sledeč v naslednjih tednih in mesecih vse do konca maja 1573 izpisane številne poti rednih deželnih in le za enkratno pot najetih slov za raznašanje pisem iz Radgone, Maribora in s Ptujja, seveda nato znova iz Gradca, kar kaže polno delovno aktivnost deželanov pred novim letom in po njem. Skupna vsota teh izdatkov v celotnem obračunskem letu je zabeležena v neobičajni višini 269 gld 1 š. V mestu ob Muri so poverjeniki ostali še za novo leto. 12. decembra 1572 so tja med drugim dobili poročilo meščanov Maribora o hudem požaru v njihovem mestu. Zavoljo povzročene velike škode jih je mesto zaprosilo za odpust dvoletne denarne obveze mesta deželi v znesku 1027 gld, kar je lahko pomenilo le odpust plačila dvoletne čepnine – dajatve na trgovino z vinom v mestu, ki je bila deželna pristojbina. Znani Radgončan Janez Kemeter jih je prav tako še decembra nadlegoval zaradi svojega posojila deželi. Nekaj pozneje so govorili še o zadevi radgonskega špitala in jo zabeležili.³⁹

Dinamika mobilnosti deželnega prejemnika na črti Gradec–Maribor–Radgono v dveh poslednjih mesecih tega leta je vredna natančnejšega pregleda. Vsaj približno jo je mogoče rekonstrui-

Hofkammer, HK – Registraturbücher, HK – Registraturbuch 7a 1571–1572–1573, fol. 37–46' za čas od 19. junija do 31. avgusta 1572. Na potovanjih ga je vselej spremljal njegov dvorni zakladnik, ki je spotoma urejal tudi tako vsakdanje zadeve, kot so bila knezova odobranja ali ukazi o nujnih izdatkih.

³⁵ Prim. Hozjan in Ravnika, Deželni knez, str. 86.

³⁶ Prav tam, fol. 47–53' za čas od 1. septembra do pred sredo decembra, in fol. 54–59 za čas od 14. decembra 1572 naprej na Ptujju. Vsi nadaljnji vpisi vladarjevih ukazov, izplačil, pooblastil itd. so datirani izključno tam. Gre za celo vrsto vpisov. Hči Ana se je nato rodila 16. avgusta 1573.

³⁷ Prim. Hozjan in Ravnika, Deželni knez, in Hozjan, Izbrani viri o bivanju.

³⁸ StLA, AB, Ausgabenbuch 1572 za obračunsko leto od 1. junija 1572 do 30. maja 1573, rubrika Izdatki za sle.

³⁹ StLA, Laa. Antiquum, Landschaftliche Verordneten, Verordnetenprotocolle, Band Nr. 3: 1572, 1573, 1574: 1572–1573, fol. 10, 13–13' in 16'–18.

Preglednica 2: Datumi in kraji izplačil štajerskega deželnega prejemnika Hektorja pl. Trebniškega od konca oktobra do 31. decembra 1572⁴⁰

datum	oblika izplačila	datum	oblika izplačila
29. 10.	Gradec, enkratno izplačilo	1. 12.	Gradec, enkratno izplačilo
30. 10.	Maribor, večkratna izplačila	1.–5. 12.	Radgona, večkratna izplačila
31. 10.	Gradec, enkratno izplačilo	5. 12.	Maribor, enkratno izplačilo
3.–5. 11.	Maribor, večkratna izplačila	8.–16. 12.	Radgona, večkratna izplačila
5. 11.	Gradec, enkratno izplačilo	12.–16. 12.	Gradec, večkratna izplačila
7.–9. 11.	Maribor, večkratna izplačila	16.–20. 12.	Radgona, večkratna izplačila
9.–30. 11.	Gradec, večkratna izplačila	16.–31. 12.	Gradec, večkratna izplačila, tudi v novoletnem času in kasneje

rati na podlagi zapisov denarnih izplačil njegovega urada, zabeleženih v že predstavljeni deželni izdatkovni knjigi za leto 1572. Več vpisov bo razvidno nedoumljivih glede na razdalje in nezmožnost pojavljanja hkrati v dveh mestih na isti dan. Zato je edino logično sklepanje, da je prejemnik izplačila le odredjal, opravljalo pa jih je več podrejenih uradnikov.

Nenavadno dolg postanek oziroma bivanje dela deželnega odbora in poverjenikov do novega leta v Radgoni, hkrati bivanje nadvojvode Karla in nekaj njegovih vojaških svetovalcev ter več članov notranjeavstrijske vlade in komore na Ptuj ter velik obseg medsebojnega dopisovanja obeh ravni oblasti (vladarja in dežele) je mogoče razložiti ne le s kužno nevarnostjo v Gradcu, temveč tudi s takratnim stanjem v Vojni krajini in z dotlej že izvedenimi ukrepi, povezanimi z njim.

Vse skupaj je bilo očitno povezano v skupek večmesečnega kriznega dogajanja na območju med Muro, Dravo in obmejnimi slavonskokrajiškimi trdnjavami od začetka novembra 1572, o katerem je bilo doslej v kontekstu dogajanja pred uporom znanega zelo malo ali nič. Krajiška poročila Korošca Vida pl. Hallegga – ta je po smrti znamenitega Ivana Lenkovića in enoletnem vodenju krajine že ostarelega Luke Székelyja (Zekla) prevzel poveljevanje nad Slavonsko krajino – in takratnega poveljnika štajerskih deželnih oddelkov v njej Ota pl. Radmannsdorffa na Sturmbergu so že pred sredino decembra zastrašujoče opozarjala na možno nevarnost obširnejšega osmanskega vpada čez Dravo pri Legradu. Kako je bilo to mogoče, kaj se je zgodilo? Tamkajšnje sotočje Drave in Mure je v hudi zimi temeljito pomrznilo, kar se je domačinom zdelo nepojmljivo. Ko so to videli Osmani, so pričeli postopoma kopičiti čete na nasprotni strani in se pripravljati na vpad čez podelenelo vodo. Zbiranje njihovih enot se je vlekle daleč v januar naslednjega tako usodnega leta.

Krajiške posadke na krščanski strani so ves ta čas preživljale domala kot v obsednem stanju.⁴¹

Dežela Štajerska je tako leta 1572 in tudi leto zatem imela lastne najete vojake. Ti so branili deželo tako v krajiških trdnjavah v Slavoniji kot znotraj dežele same. O konkretnih številkah v letu 1572 je nemogoče zanesljivo pisati. Lažje se je poučiti o vrstah vojaštva, ki ga je bilo mogoče najeti – o ljudeh, ki so prihajali na vsakoletne redne deželne četrtne nabore (»muštre«). Tam so jih profesionalni deželni vojaški poveljniki kot četrtni stotniki izbrali (»namuštrali«) in razporedili v vrste oddelkov – praporce (*fändl*). Na t. i. deželni nabor (*gemainen mans aufpotth*) so bili z vseh koncev dežele ali kar od vsepovsod, kjer se je zanj razvedelo, pozvani bodisi s preprostejšim orožjem (sulice, včasih tudi sekire) in brez mušket (arkebuz) oziroma z ognjenim orožjem opremljeni pešci/pešaki strelci bodisi še bistveno učinkovitejši konjeniki. Enostavneje opremljene vojake je dežela najemala za po 3–4 gld na mesec, strelce pa za goldinar ali dva več. Za dva tipa takratne deželne konjenice sta se v deželnih virih uporabljala izraza lahki konjeniki (*geringe pherd*) in težko opremljeni konjeniki – težka konjenica (*gerüstete pherd*); slednje so najemali le po nujni potrebi in le občasno. Mesečna plačila za prve so takrat nihala med vsaj 5–6 gld na mesec. Medtem je bilo treba za druge pripraviti vsaj 8 gld na mesec ali za vse leto neaktivne službe – »na čakanju« (čakarino) – 25 gld letno. Ne smemo pozabiti na oddelke hrvaških lahko oboroženih pešcev haramij ter na uskoške posadke, ki jih je bilo manj.

Vsakoletni skupni kontingent deželnega najetega vojaštva so določili na zimskih deželnih

40 StLA, AB, Ausgabenbuch 1572, na več mestih.

41 V izogib večkratnemu citiranju posamičnih dokumentov je tu sumarični citat: StLA, Laa. Antiquum, Gr. XIV – Militaria, Sch. 38, 1572, debel ovoj Oktober – Dezember. Vsebina skorajda celotnega ovoja je korespondenca, izpisana in odposlana decembra 1572 v trikotu med Radgono, Mariborom in Ptujem, kamor se je je, kot zapisano, stekalo in odpravljalo največ. Drugi posamični viri bodo citirani sproti.

Preglednica 3: Deželni četrti poveljniki Štajerske v letu nastavitve 1572–1573: datumi in vsote izplačil v Gradcu⁴²

poveljnik	datum, vsota	poveljnik, nastavev	datum, vsota
vitez Bernard Stadler	100 gld/leto do jurjevega 1573	Ivan Herković poveljnik praporca vojakov 1. 4. 1572–30. 3. 1573	98 gld/leto, Gradec, 6. 8. 1572
vitez Erazem Stadler	300 gld/leto	Krištof pl. Kainach ml. do jurjevega 1573	100 gld, 25. 3. 1573
Adam pl. Schrampf na Aichbergu	98 gld/leto	Krištof Welchinger, poveljnik deželnega nabora za leto do 30. 3. 1573	98 gld/leto, Gradec, 10. 2. 1573
Martin Schürfflinger	98 gld/leto		

zborih in jih s poveljniki vred redno nastavili (zaposlili) najpozneje od jurjevega naprej, večkrat že od 1. aprila, po potrebi celo že s 1. marcem. Nastavev četrtnih stotnikov je bila celoletna, v tem letu do jurjevega 1573, ali izjemoma le polletna. Za vojaštvo, običajno spomladi in jeseni izbrano na polletje, so šle že takrat izjemne vsote, ki jih je bilo treba zbrati. Denar za deželne krajiške čete in nižje častnike so deželni vojaški prejemnik ali njegovi podrejeni, največkrat deželni vojnokrajiški prejemnik, občasno prevažali v slavonskokrajiške utrdbe in ga izročali tamkajšnjim deželnim poveljnikom skupaj z njihovimi osebnimi plačami. Ti so jih nato po osebnih kriterijih delili vojakom.⁴³ Vsote za deželno obrambo na ozemlju dežele ter za najete vojake – in njihove osebne plače – pa so šle četrtnim stotnikom z izplačili v Gradcu ali drugod. Nekatere vsote so zavoljo posebnih nagrad posamezniku tudi bistveno odstopale od

običajnih zneskov. Deželni četrti poveljniki – stotniki s celoletno osebno plačo med 98 in 100 gld in z nekaterim pripadajočo letno čakarino za več konj težke konjenice (do tri) in druge v njihovih štabih potrebne ljudi (nižji njemu podrejeni poveljujoči in vojaški glasbeniki (*Spilleüth* – bobnarji, trobentači)) – so bili v nastavitvenem letu 1572–1573 naslednji:

K tu navedenim je treba prišteti še več drugih takratnih deželnih vojaških poveljnikov tako v sami deželi kot v krajiških trdnjavah (na primer že omenjeni Radmannsdorff, Viljem pl. Gleispach, Gašper Raab idr.), tudi znanega četrtnega stotnika v celjski četrti Jurija pl. Schrattenbacha.⁴⁴ Vsi so bili v splošni nabor deželnega vojaštva vključeni pred sredo februarja v vseh deželnih četrtih, pa tudi v nadaljnjih vojaških dejavnostih dežele do konca leta 1573 in naprej.

Ob deželnem vojaštvu so na ukaz poverjenikov najrazličnejša opravila v zvezi z deželno obrambo opravljali drugi redno zaposleni nižji deželni uslužbenci, med katerimi je treba omeniti vsaj deželnega sodnega sla, deželne četrtne pošne sle, vojaške trobentače in pavkiste/bobnarje. Ti so morali sodne akte deželnega sodišča, posebej pomembna pisma in sklepe deželnega zbora, večje vsote denarja (sodni sel in trobentači) in vedno obsežnejšo deželno korespondenco na ukaz prenašati na lokacije, kamor takratna deželna vojnopoštna zveza ni segala – na Slovenskem torej v celjsko četrt in naprej na zahod.

⁴² Prav tam, rubrika Izdatki za nastavljene deželne četrtne vojaške poveljnike/stotnike konjenikov in pešcev. Vsem v preglednici naštetim je plače izplačevala deželna blagajna na sedežu dežele, kamor so jih prišli iskat. Vsaj Schürfflingerju in Welchingerju so štajerski poverjeniki izdali ukaz o popolni pripravljenosti na vojaško posredovanje že 5. februarja, dan po izdaji mandata o sklicu in izvedbi splošnega deželnega nabora v vseh deželnih četrtih (4. 2.). Vsem drugim, tudi celjskemu četrtnemu stotniku J. Schrattenbachu, je dežela vsakemu posebej istega dne in še dan pozneje, 6. februarja, izdala enak mandat o naboru na dan 12. februarja v Lipnici (Leibnitz), Mariboru, Ptujju in za Schrattenbacha namesto v Celju »na bližjem, varnejšem zbornem mestu«. Viri o organizaciji tega nabora tvorijo dovršen del dokumentov tako v Kronesovi kot Mellovi objavi – citirani bosta v nadaljevanju – virov o upor. Prim. Krones, Aktenmässige Beiträge, str. 16, dok. št. 7, 1573, februar 5, Graz, str. 16–17 in 17, dok. št. 8, 1573, februar 5, Graz, dok. št. 9, 1573, februar 6, Graz, in dok. št. 10, 1573, februar 6, Graz.

⁴³ StLA, AB, Ausgabenbuch 1572, rubrika Izdatki za vojaštvo v Slavonski vojni krajini: deželnemu vojaškemu prejemniku Adamu Lengheimu je deželni prejemnik Trebniški v času od prvega izplačila 25. junija 1572 do zadnjega izplačila 10. februarja 1573 izročil skupaj kar 93.579 gld 4 šilinge (š) 1 denarič (den) deželnega denarja za najete krajiške vojake v času tega obračunskega leta, kar je znašalo okrog 4000 gld manj od zgoraj omenjene letne vsote izplačanih posojil in obresti.

⁴⁴ Vsi ti in nekateri drugi na naslednjih straneh razprave naštetih deželani, poveljujoči in nižji deželni uradniki nastopajo tudi v že objavljenem odličnem viru, ki je naštel razne deželne izdatke v času od vrhunca upora naprej, točneje, od 6. februarja, do poznega marca 1573 (prim. Mell, Zum windischen Bauernaufstande). To je bil obračun vseh prejemkov in izdatkov uradnika štajerske deželne deske Mihaela Singerja za izvedbo zaukazanega izrednega nabora deželnega vojaštva proti upornim kmetom v Mariboru pred sredo februarja. Med njimi so bili izdatki za obveščanje, za redne deželne sle, za posebne kurirje s pošilkami na daljše razdalje itd., pa tudi za deželne poštarje. Vsota izdatkov je bila več kot 2500 gld (!).

Kot zaprisežena deželna sodna sla (*Lannd-schafftlicher Weißpott*) – uslužbenca štajerskega deželnega sodišča – sta tedaj delala Mihael Schwalbacher in Matija Kholhover z letno »provizijo« (*Provision*) oziroma plačo 50 gld. Po potrebi je bil k temu delu poklican tudi nekdanji sodni sel Lenart Aichinger. Deželnih »četrtnih« poštних slov (*Lanndpotten, Viertlpotten*) je bilo pet, formalno za vsako od petih deželnih četrti po eden, vsak z redno četrtletno plačo 3 gld 3 š 6 d (3 gld 24 krajcarjev (kr)) in s še dodatno pripadajočimi poštninami za daljše poti (miljna postavka: za vsako miljo 4 kr (16 d)). Fluktuacija na tem delovnem mestu je bila očitno visoka. Tako so leta 1571 kot redno zaposleni pošiljke prenašali Leopold Leibprosst, Mihael Scheit, Lenart Thulmatsch (»Tolmač«), Štefan Khampfer, Gašper Gmällich, Florijan Reiter (umrl 1572, za njim Martin Karner), Adam Luestetter in Peter Unger. Iz Gradca na jug na območje pod Dravo so praviloma nosili Gmällich, Reiter, Luestetter in Unger, na primer večkrat k takratnemu znanemu deželnoknežjemu mitničarju na Vranskem Blažu Čadingerju.

Dodatno so leta 1571 in predvsem leta 1572 – ob vseh naštetih – deželno pošto k posameznim prejemnikom občasno prenašali še »sli« (očitno kar splošna oznaka v viru za priložnostno najete prenašalce v različnih krajih) Avguštin Wolfsberger (*Wolsperger*), Urban Veichtner, Janez Stainpacher, Jernej Brunner, Andrej Müllpach, Filip Rosst, Nikolaj Dueller, Mihael Schiting, Benedikt Močnik (*Motschnickh*), Aleks Wasserberger, Filip Arz, Adam Zueleg, Rupert Draxl, Ludvik Mürz, Mihael Winkler, Primož Krainer (Kranj(e)c? – *Cräner, Kraner, Khrainich*) in Jurij Veider, slednji trije predvsem do Lipnice in naprej v celjsko četrt. Od druge polovice naslednjega leta (1572) so kot redni deželni sli navedeni le še Ahac Lüestetter, Primož Krainer, Mihael Winkler, Peter Unger in Martin (enkrat tudi Janez (!)) Karner. Z datumom 6. december 1572 je zabeležena denarna nagrada deželanov 6 š (tričetrt gld) enemu haramiji (krajški vojak s hrvaških področij), ki je deželanom v Radgonu iz Varaždina prinesel Radmannsdorffovo nujno pismo z dne 28. novembra, in s 4. februarjem 1573 nagrada celjskemu slu Soteškega Petru (glej v nadaljevanju). Nedvomno najdaljšo pot je v zadnjih dneh marca in začetku aprila 1573 opravil deželni sel Mihael Winkler: poslali so ga s pismi daleč na sever cesarstva v Rostock k znanemu protestantu Davidu Chytraeusu (*Chijthreo*) in nazaj grede še v Marburg na Lahni, za pot je prejel kar 18 gld. V rubriki »Izjemni izdatki na poseben ukaz« je vpisano celo izplačilo posebej poslanemu Tomažu Lašiču za stroške dolge poti v Wittenberg v znesku 60 gld (!).

Tudi deželnih vojaških trobentačev (*Lannd-schafftliche Trommetter*) kot članov spremstva vojaških poveljnikov z visoko četrtletno plačo 30 gld je bilo več. Uživali so popolno zaupanje dežele. Nalagali so jim celo vrsto zahtevnejših opravil, od prenašanja važnih pisem do prevoza večjih vsot denarja za plačilo vojaštva ali posebnim prejemnikom – kreditorjem dežele. To so bili Lenart de la Verla (upokojen), Krištof Geubenitsch (Gubenič, upokojen) in Nikolaj Zentgraf (upokojen) nekaj pred sredo decembra 1572 z lepo denarno nagrado v znesku kvartalne plače 30 gld), novi pa so bili Janez Riedl/Ruedl, Abel Koller, Žiga iz Tolmina/Tolminčan (*Sigmund De Tholomei/de Tholomen*), Žiga Springinshaus (»Skočivhišo«), Gašper Simschitz (Simčič) in Janez Tempfl. Podobno sta delala tudi vojaška pavkista/bobnarja (*Lanndschafftliche Hörpaugger/Drummschlaegger*) David Fießer (vmes upokojen) in Janez Emmich. Vsi naštetni so bili podrejeni takratnemu znanemu deželnemu sekretarju Mateju pl. Ammannu.⁴⁵

Že več desetletij je redno dopisovanje obeh graških ravni oblasti s krajiškimi poveljujočimi in obratno omogočala tudi deželna, se pravi izključno po njej denarno vzdrževana vojnokrajška poštna zveza na relaciji Gradec–Maribor–Ptuj–Zagreb–Varaždin. Poštarji so bili deželni pogodbeni vojaški uslužbenci z obvezo najhitrejšega možnega prenosa – dostave – poštnih pošiljk z zaposlenimi ali sproti najetimi jezdec, v sili tudi s tekači, iz kraja bivanja do sosednje pošte. Za to naporno delo so dobivali s pogodbo določeno mesečno plačilo za fiksno število poštnih konj. Doslej je o tem delčku dogajanja in o poštnih komunikacijah na slovenskem Štajerskem že nastalo nekaj objav.⁴⁶ Ukrepi za izboljšanje dela te zveze pred uporabo in po njem bodo opisani v nadaljevanju.

Tudi notranjeavstrijski vladar in njegov dvor sta imela več možnosti urejanja dopisovanja na večje razdalje. Vojnokrajška zveza je bila pravkar omenjena – z ustanovitvijo graškega dvora so jo samoumevno pričeli uporabljati. Graška komora je enako kot dežela redno zaposlovala več ko-

45 StLA, AB, Ausgabenbuch 1571 za obračunsko leto od 1. junija 1571 do 31. maja 1572, paginirana, fol. 1–86, spisal takratni deželni blagajnik Hektor pl. Trebniški (*Truebnegk*)/Trebnič, in AB 1572, rubriki Izdatki za deželne šolnike, trobentače, cerkvene sluga in vinske nadzornike ter Izdatki za deželne sle.

46 V izogib večkratnemu citiranju za nadaljnje vsebine sumerični citat: Hozjan, Pretok informacij v Celju, str. 13–27; Hozjan, Prenos vesti in poštni promet v Slovenski Bistrici, str. 29–32; Hozjan, Ptuj – vojnoinformacijsko in, str. 535–555; Hozjan, Nastanek in razvoj, str. 67–77; Hozjan, Die ersten steirischen Kundschafter, str. 237–279; Hozjan, Mariborska vojnopoštna postaja, str. 101–120; prim. tudi monografsko študijo o vojnokrajški poštni zvezi v 16. stoletju: Hozjan, Prve pošte i poštarji.

mornih slov. Ob vladarjevih daljših potovanjih po Notranji Avstriji in izven njenih meja je moral prenašanje njegove korespondence urejati urad dvornega poštnega mojstra z Janezom Krstnikom Paarom na čelu. Vladar je nadalje s pridom uporabljal možnost dopisovanja z Benetkami, Svetim sedežem ter z deželnoknežjimi uradniki na Kranjskem in Goriškem, ki jo je z velikopotezno pošto zvezo že pred koncem petdesetih let vzpostavil poljski – od leta 1569 tudi litovski – monarh Sigismund II. Avgust Jagelonec in je iz Krakova redno tekla čez Dunaj, Gradec, Maribor, Ljubljano in Gorico ter naprej na zahod. Ta zveza je s kraljevo smrtjo julija 1572 ugasnila, kar je na knezovo nejevoljo hitro povzročilo upad dopisovanja z vsemi navedenimi mesti.⁴⁷

Najočitnejša ponazoritev takratnih kriznih razmer v Slavonski vojni krajini sta bili dve neobičajni, vendar nujni potezi vladarskih oseb. Knez Karel je nenadejano sklical zasedanje štajerskega deželnega zbora že za sredino januarja 1573, čeprav ga je običajno skliceval za konec meseca ali v začetku februarja. Že 20. januarja so v knjigo sklepov zbora zapisali prve sklepe, a so zasedali neprekinjeno naprej.⁴⁸ K temu naj dodamo, da je Maksimilijan II. zasedanje takrat že združenega hrvaško-slavonskega sabora v Zagrebu prav tako sklical za neobičajen čas, že za sredino januarja. Zbor je 18. januarja sprejel usodno razglasitev kmečkih upornikov za veleizdajalce. Tako je na dlani usklajeno, koordinirano ravnanje obeh vladarjev, odgovornih za protiosmansko obrambo vsaj v smislu sklepanja na obeh plemiških stanovskih organih.

Medsebojna korespondenca je v tednih pred uporom dosegla izreden obseg. Dopisovali so si vsepovprek. Rdeča nit velike večine dopisov je bilo nezadostno, pomanjkljivo financiranje krajiških posadk v času od poznega novembra naprej, kar je v decembrskih dopisih – kot zgoraj že opisano – preraščalo v neprikrito obtoževanje. Kot je bilo od začetka hladnejših mesecev v krajini glede na to, da naj se osmanskih napadov čez zimo ne bi bilo treba bati, že običajno, je dežela tudi leta 1572 s 1. oktobrom ukinila vzdrževanje večjega dela svojega krajiškega vojaštva. Radmannsdorff je poverjenikom iz Varaždina pisal kritike v Radgono že od prvih dni novembra, pravzaprav od dne, ko je izvedel, da so prispeli tja. V znamenitem kritičnem pismu takoj po koncu upora 11. februarja o napakah štajerskih deželanov v dota-

kratnem nespametnem početju s podložniki je s prstom pokazal na po njegovem najhujšo posledico upora za deželo – izjemno visoke izdatke, ki bi bili ob ustreznem ravnanju s podložniki odveč.⁴⁹ Količinsko največ jim je iz Varaždina pisal Hallegg. Odgovarjali so jima tako iz Radgone kot iz Maribora in Ptuja. S poverjeniki si je iz Ptuja dopisoval tudi knez Karel. Prav tako so poverjeniki pisali vladi in komori ter obratno.

Okrepljen pritisk na deželne poštarje se je jasno kazal že novembra. Posamezni poštarji niso več zmogli sprotne dela ali so izračunali, da delajo krepko v lastno denarno škodo – upoštevajoč višino deželnih plač za njihove poštne konje in skorajda redne zamude pri dotoku denarja. Zato so morali deželni poverjeniki za potrebno izboljšanje prenosa že v začetku decembra potegniti konkretne poteze. 1. decembra so iz Radgone pisali Halleggu o takratnih razmerah ter o tem, da so se namestili v tem mestu in vsem poštarjem zaukazali pozornost ob delu; na koncu so navedli opravljene premestitve nekaterih pošt. Odgovoril jim je 5. decembra.⁵⁰ Enako nazoren primer takratnega stanja in ukrepov ter trenutnega odnosa med deželnoknežjimi oblastnimi organi in deželani je daljše pismo (odgovor) poverjenikov 4. decembra notranjeavstrijski vladi in komori, ki konkretno opisuje stanje posebej na vojaških poštah postajah v Ernovžu ali Lanči in Mariboru.⁵¹

V dokumentu opisane personalne spremembe v Mariboru so imele ustrezno ozadje, ki ga tu ni smiselno obširneje obnavljati, saj je že bilo objavljeno.⁵² Hkrati so poverjeniki začasno ukinili delo poštarja v Wildonu in spremenili lokacijo poštne postaje v Ehrenhausnu (Ernovž).

Bližajoče se družbene nevihte, izbruha gneva kmečkih podložnih slojev na skrajnem jugu dežele, v vrstah štajerskih deželanov najverjetneje ni slutil nihče. Zato je bila prva vest o uporu, ki

⁴⁷ Hozjan, Nastanek in razvoj, str. 78–79.

⁴⁸ Prim. Mell, Grundriss, str. 324; StLA, Laa. Antiquum, Landtagsratschläge 1567–1574, Band Nr. 1 (nepaginirano), 1573.

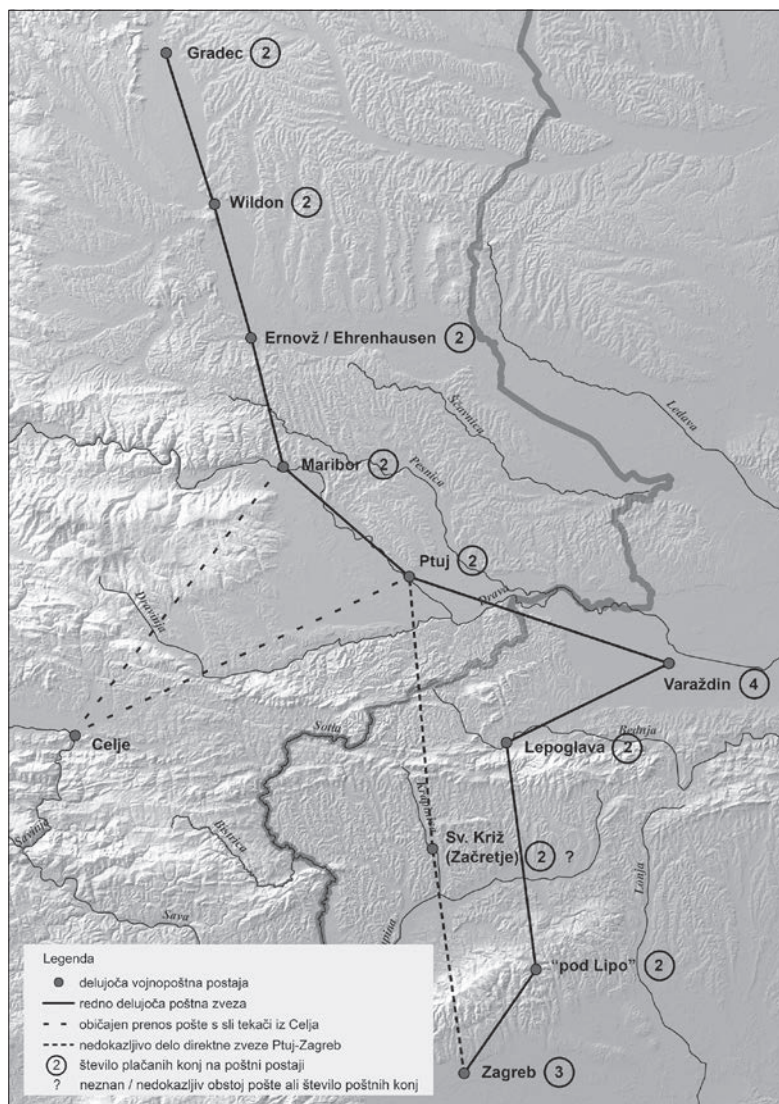
⁴⁹ Prim. Krones, Aktenmässige Beiträge, vir delno transkribiran na str. 10, in str. 27–28, dok. št. 42, 1573, februar 11, Varaždin: ... *darüber vill auf ander weg gegangen vnd E:(i)ner) L:((!E)rsamen) L:(anndtschafft) in Steyer auch den andern landten ein so großer Vncossten nit auferloffen ware. Sed factum est.*

⁵⁰ StLA, Laa. Antiquum, Militaria, Sch. 38, 1572, ovoj Oktober–Dezember, sign. Nr. 201514/4670: 1572, december 1, Radgona, poverjeniki Štajerske poveljniku Vidu Halleggu, in prav tam odgovor sign. Nr. 201514/4679: 1572, december 4, Varaždin, Vid Hallegg poverjenikom Štajerske.

⁵¹ StLA, Laa. Antiquum, fond Post, fasc. 221: 1572, december 4, Radgona, pismo deželnih poverjenikov Štajerske notranjeavstrijski vladi in komori (koncept, izpisan po nareku). Glej Prilogo, transkribirano po ustreznih diplomatskih pravilih z vsemi črtanji teksta in vnesenimi popravki vred.

⁵² Prim. Hozjan, Mariborska vojnopoštna postaja, str. 109–110.

Karta 1: Štajerska deželna vojaška poštna zveza Gradec–Zagreb in Varaždin s postajami do 30. novembra 1572.⁵³ Karta 1 odslikava delovanje zveze do konca novembra 1572, ko je deželna oblast zavoljo varčevanja čez zimo ukinila postajo v Wildonu, postajo v Ehrenhausnu (Ernovž) pa prestavila v današnji kraj Landscha an der Mur/ takrat Landtschaprugkhen (Lanča, nekdanj Most na Lanči). Do Ptuja sta potek in delo zveze nedvoumna. Od tam naprej je vprašljiva zveza do postaje v Sv. Križu Začretje v smeri Zagreba, saj je njen takraten obstoj nedokazan, kar zastavlja vprašanje o takratni povezavi Ptuja z Zagrebom neposredno čez Macelj ali le posredno preko Varaždina. Število plačanih poštnih konj (3) na zagrebški pošti hkrati posredno priča o tem, da je zveza čez Macelj še pred začetkom zime morala delovati. Še večje število plačanih konj (4) v Varaždinu je realna slika nenehne preobremenjenosti tamkajšnje postaje, saj je očitno služila kot najpomembnejša zbirna točka krajiškega dopisovanja med Gradcem, Zagrebom in vojnokrajskim štabom pod vodstvom Vida Hallegga.

jih je dosegla v zadnjih urah zasedanja januar-skega deželnega zbora, zanje popolno presenečenje. Že prvi odzivi deželnih oblasti kažejo na paniko, ki se je niso znebili še mesece po zaključku upora. Hkrati – ob tresočih rokah in glavah – ne smemo prezreti njihovih hitrih in odločnih korakov. Strah je več kot očitno imel velike oči. Zato je osmanska nevarnost hipoma postala drugorazredna, nepomembna. Dogodkovni potek upora na Štajerskem v navezavi s potekom čez državno mejo ter posebej celovitost ukrepov vladarja in dežele od prvih dni februarja naprej je opisal že Krones.⁵⁴ V celo vrsto aktivnosti za zbiranje vojaških oddelkov v deželi so vložili precejšnje vsote denarja. Oglejmo si le sklop obveščevalnih in korespondenčnih dejavnosti v dneh poteka upora.

... UND WIE DIE KHUNDSCHAFFTEN LAUTEN⁵⁵ ... OBVEŠČANJE, DOPISOVANJE IN DELO POŠTNIH ZVEZ NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM V UPORU

Razlaga v naslovu poglavja omenjenih ukrepov v času upora mora nujno upoštevati dejavnosti obeh oblastnih ravni. Zato jo je nemogoče ločiti v dva segmenta. Kot že poudarjeno, se je bivanje kneza in nekaj dvorjanov na Ptuj zavleklo v začetek februarja, tam pa so jim bile vznemirljive krajiške vesti na voljo bistveno hitreje kot v Gradcu. Tja je prispela tudi sploh prva vest o uporniškem dogajanju na Štajerskem. Od kod? Tu bodo podrobneje opisani le časovno prvi ukrepi v Celju ter na relaciji med Ptujem, Mariborom in

⁵³ Za izdelavo te in obeh naslednjih kart na podlagi mojih podatkov se na tem mestu iskreno zahvaljujem red. prof. dr. Igorju Žiberni s Filozofske fakultete UM.

⁵⁴ Prim. Krones, Aktenmässige Beiträge, celoten prvi del sestavka: A. Allgemeine Erörterungen, str. (3)–15.

⁵⁵ Krones, Aktenmässige Beiträge, na več mestih, na primer str. 16, dok. št. 6, 1573, februar 5, Graz, in str. 21, dok. št. 26, 1573, februar 8, Klagenfurt.

Gradcem, kjer je takoj pričela ukrepati deželna oblast.⁵⁶

Janžu pl. Soteškemu (Helfenbergu), upravniku vicedomskega urada v Celju, je upiranje od konca januarja in februarja 1573 ter še mesece zatem zadajalo zvrhan koš preglavic. Takratni celjski vicedom in hkrati tamkajšnji glavar kot najvišji nosilec javne oblasti v četrti Celje baron Ludvik pl. Ungnad je bil konec januarja še odsoten. Novice o širjenju upora pa so ga hitro pripeljale v mesto ob Savinji. Soteški je zagotovo kot prvi med pomembnejšimi vladarjevimi uradniki izvedel o začetku uporniških akcij. Do njega so novice prišle najpozneje v noči z 31. januarja na 1. februar, najverjetneje od katerega med Savinjo in Sotlo živelih plemičev ali upravnikov posesti. Poštna postaja v mestu takrat še ni delovala. Ob obeh in že omenjenem Schrattenbachu je v mestu kot višji vicedomski uradnik delal še upravnik celjskega deželnoknežjega gradu in gospostva Krištof Gall, istočasno zakupnik tedaj vladarjevega gospostva Brežice, kjer mu je posle vodil njegov gradiščan Possinger.⁵⁷ Celje je bilo glede na zasedbo deželnoknežjega uradništva še dolgo po uporuh vladarjevo najpomembnejše oporišče in osrednja točka v slovenskoštajerskem prostoru. Svoje zemljiškoposestne sedeže v drugih tukajšnjih mestih je namreč prodal do srede 17. stoletja; celjsko gospostvo je iz njegovih v roke grofov Gaisruckov prešlo šele po sredi 18. stoletja, ko vicedomskega urada tam ni bilo več.

Vedoč, da se je nadvojvoda Karel tisti trenutek še zadrževal na ptujskem gradu, je moral celjski sel Soteškega v ranih urah 1. februarja nemudoma odjezditi k vladarju na Ptuj z vestmi o uporuh. Drugemu – tekaču Petru – pa je zaukazal iti v Gradec k poverjenikom, do koder je imel ta precej dolgo pot (približno 135–140 km) ali vsaj štiri dni. Ptujski sel je za takratno razdaljo devet milj poti (nemška milja – 7,5 kilometra) med mestoma dobil nagrado 36 kr, kar je pomenilo že zapisano miljno denarno postavko. To prvo vest je knez dobil še isti dan (1. februarja) pozno zvečer ter hitel o vsem takoj obvestiti graški dvor in mesto. Z divjo ježo ptujskega in nadaljnjih poštnih slov do Gradca je Karlovo odposlano pismo prehitelo celjskega tekača in prispelo na cilj že 3. februarja, se pravi isti dan, ko je novica o uporuh prispela tudi v Ljubljano.

Celjski tekač je prispel v Gradec k poverjenikom dan pozneje (4. februarja) in od njih dobil

4 š (pol gld) nagrade. Po povratku v Celje je od Soteškega prejel še 1 gld 12 kr (72 kr) ali celotno poštino za 18 milj pretečene razdalje med Celjem in Gradcem po enaki postavki kot ptujski jezdec – skupaj za opravljeno pot kar 102 kr (gld in tričetrt (!)). Že na svečnico (2. februarja) je na ptujski grad prejšnje jutro napoteni jezdec Soteškemu prinesel nujen odgovor in ukaz deželnega kneza o takojšnji nastavitvi dodatnih poštarjev ter poštnih konj v Celju, Žički vasi in Slovenski Bistrici na njegove – vicedomske stroške. Ideja o nastavitvi je morda prišla od Soteškega; Karlu bi jo lahko dal tudi Paar, vendar njegovo bivanje na Ptuj ob knezu ni dokazano. Tudi lokacije pošt je knezu morda svetoval Soteški, manj verjetno še kdo iz njegovega spremstva na ptujskem gradu – vsekakor pa nekdo, ki je dobro poznal pot med Celjem in Mariborom.

Ukaze je Soteški izvršil takoj. V Celju je nastavil vicedomu Ungnadu znanega Celjana, gostilničarja in poklicnega prevoznika Janeza Šventina, v Žički vasi Tomaža Finka in v Slovenski Bistrici Lovrenca Steinerja. Najel jih je za en mesec – a so pošto redno prenašali še vsaj do zagona nove deželnoknežje poštne zveze Maribor–Ljubljana v naslednjih mesecih. Vnaprej so dobili vsak po 20 gld za poštne in vzdrževanje neznanega števila jezdni konj z jezdecimi vred. Visoke vsote, skupno kar 60 gld, kažejo na vnaprej pričakovano pogosto prenašanje pisemskih pošilk ne oziraje se na stroške. Tako početje je bilo za mesece po uporuh značilno. Še isti dan (2. februarja) je upravnik Soteški razposlal dodatne tri tekače na vse strani celjske četrti s svarili vsem gospodom, deželanom in upravnikom posesti.

Nadvojvoda Karel se je istega dne na Ptuj štajerskim deželnozborskim komisarjem pisno zahvalil za njihovo poročilo v zvezi z uporuh. Naslednji dan (3. februarja) je v strahu pred morebitnim uporniškim pohodom na sever v smeri Ptuj⁵⁸ zagotovo zapustil to mesto in odšel v Maribor. Istočasno mu je Soteški, prepričan, da je knez še na Ptuj, tja poslal prošnjo za takojšen najem stotih pešakov za zavarovanje celjskega gradu. V Mariboru se je knez nastanil v svojem mestnem gradu, katerega novi zakupnik je bil izkušeni krajiški poveljnik Gašper Raab. Tega so takoj poslali na pogajanja z uporniki v spodnji del celjske četrti; dejansko naj bi pregledal in sporočil njihovo številčnost in oborožitev.

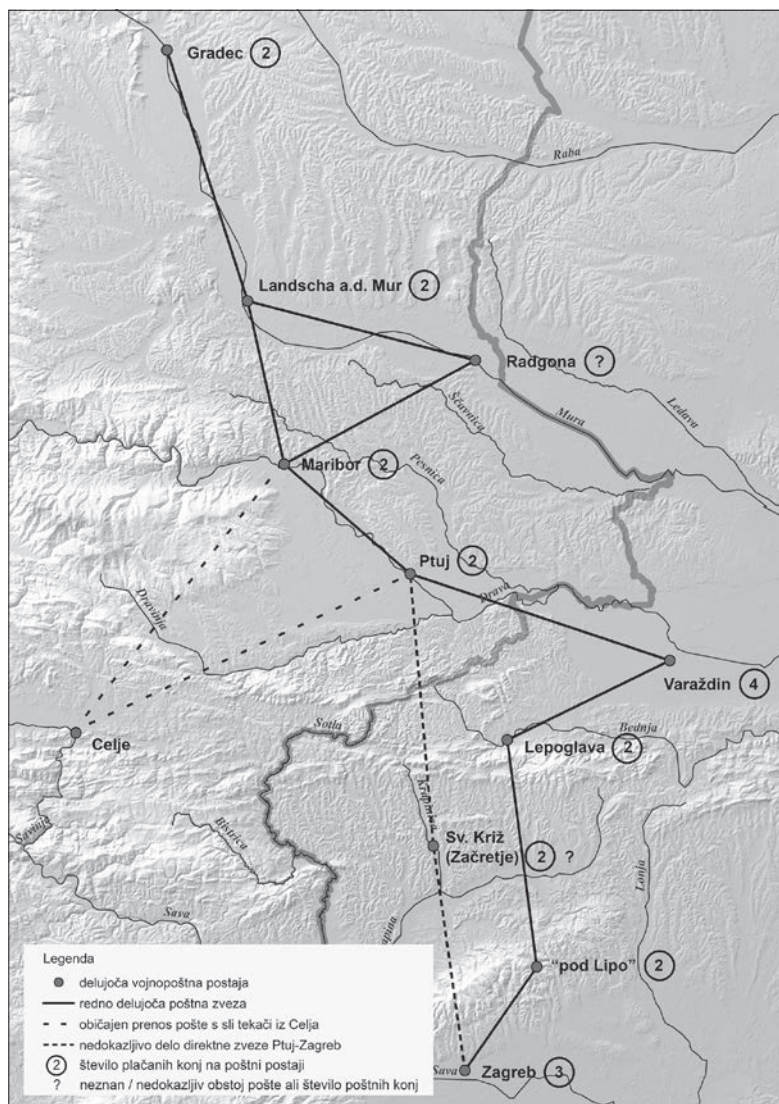
Knez je prenočil v Mariboru, od koder je naslednji dan (4. februarja) kot že prejšnje dni odposlal več ukazov in nadaljeval pot v Gradec.

⁵⁶ Obširneje objavljeno v: Hozjan, Pretok informacij v Celju, str. 21–23; prim. še Hozjan in Ravnikar, Deželni knez, str. 886–887.

⁵⁷ Gall je večkrat omenjen v: Rački, Građa, str. 170–172; prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 47.

⁵⁸ O taki možni nameri upornikov prim. Adamček, *Seljačka buna 1573*, str. 120.

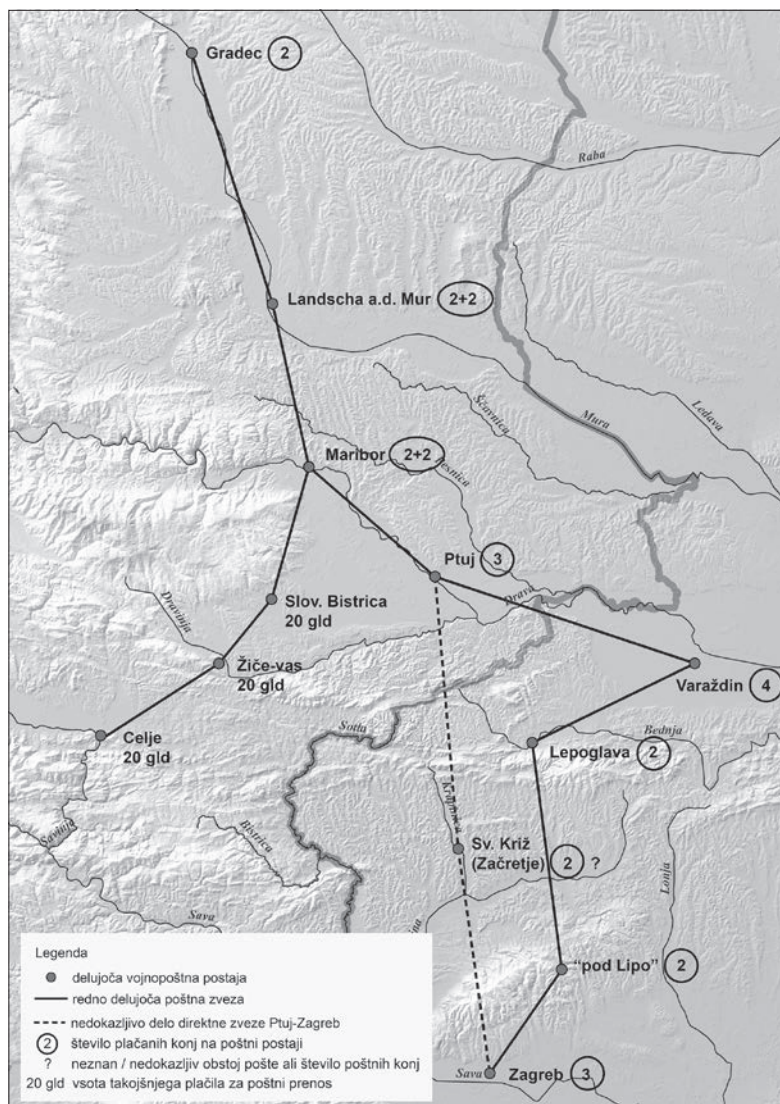
Karta 2: Štajerska deželna vojaška poštna zveza Gradec–Zagreb in Varaždin s postajami med 1. decembrom 1572 in 31. januarjem 1573. Karta 2 kaže delovanje zveze od 1. decembra 1572. Razlog, zakaj je dežela ernovško pošto takrat predstavila v Lančo, je očitno: zavljo odhoda deželnih poverjenikov in pozneje tudi kneza v Radgono so vsi ti hoteli imeti redno hitro zvezo tako z Gradcem kot preko Maribora s krajiškim štabom v Varaždinu. Takšna praksa je bila običajna, v takih primerih je zmeraj šlo za začasne ukrepe. Nosilec poštne službe v določenem kraju se je prilagodil in pošto prenašal, kot je vedel in znal, ali izgubil službo. Nakazane so tudi poti celjskih slov na Ptuj in v Gradec na prelomu iz januarja v februar 1573.

Med drugim je izdal ponovljeni ukaz deželnemu glavarju Kranjske Herbardu Turjaškemu, naj 20 »dvojnih« pušk (trdnjavske puške – težke arkebuz, *Topplhaggen*) iz ljubljanske deželnoknežje orožarne s pripadajočim strelivom odpošlje posadki gradu v Brežicah, saj bi jo lahko ogrozili uporni kmečki podložniki iz bližnjega Suseda. Hkrati je od Kranjcev zahteval nujno vsakodnevno in vsakonočno obveščanje o razvoju dogodkov. Pismo je bilo opremljeno s sedemkratnim *cito*, kar je (bil) največji dokaz skrajne važnosti pisma. Z ukazom⁵⁹ je odjezdil posebni sel Matija Scheyer in ga 6. februarja predal v Ljubljani (!) – v sili so ga poslali neposredno tja, saj so vse razpoložljive mariborske poštne jezdece in priložnostne sle očitno razposlali že prej. To ni bil prvi Karlov dopis Kranjcem iz Maribora. Kot pravkar zapisano,

⁵⁹ Ukaz vpisan v: HHStA, HK-Registraturbuch 7a 1571–1572–1573: 1573, 4. februar, Maribor; Rački, Građa, str. 173–174, dok. št. XIV: 1573, 4. februar, Maribor; Adamček, *Seljačka buna 1573*, str. 144; *Kmečki panti na Slovenskem*, dokumenti na str. 130, 148 in 150–151.

so v Ljubljani že 5. februarja vedeli o poslanstvu Gašperja Raaba, kar je lahko pomenilo le to, da jih je o tem iz Maribora pisno obvestil sam vladar že 3. februarja – se pravi takoj, ko je pismo odposlal. Opisano daje le megleno slutiti, koliko dopisov so Karel in drugi odgovorni od prve vesti o dogajanju vsakodnevno razposlali na razne naslove in lokacije.

Z začetkom delovanja opisane nove poštne zveze med Mariborom in Celjem ter v naslednjih mesecih je do polnega izraza prišel tudi pomen že znane vojnokrajiške zveze. Njena izhodiščna točka je bila deželna poštna postaja na graškem dvoru. Organizacijsko je bila sestavni del že omenjenega urada dvornega poštnega mojstra pod vodstvom Janeza Krstnika Paara. Ta je kmalu po njegovem prihodu v Gradec vladarja prepričal, da se je z deželo sporazumel o prenosu že dolgo redno delujoče deželne vojaške pošte v mestu na dvor in pod Paarov nadzor. Dežela jo je še naprej denarno vzdrževala v smislu njenih potreb za vojaško pošto – plačevala je dva ali tri poštne konje

Karta 3: Štajerska deželna vojnopoštna zveza Gradec–Zagreb in Varaždin s postajami od 1./2. februarja 1573. S karte 3 je jasno razvidna dopolnitev poštnih zvez skozi slovensko Štajersko od začetka februarja 1573. Vzpostavitev novih pošt v Celju, Žički vasi in Slovenski Bistrici z vnaprej določenimi izjemnimi vsotami – trikrat po 20 gld – je bila namreč izvedena takoj. Povezava med Slovensko Bistrico in Ptujem sicer ni ne vrisana ne nakazana, vendar jo lahko predvidimo glede na potrebe in vsesplošno hitenje v tistih dneh. Dejansko so morebitni dopisi iz krajine celjskim uradnikom in obratno s to povezavo pridobili vsaj pol dneva v primerjavi s potjo iz Ptuja skozi Maribor in obratno. Vse drugo je jasno že iz zapisanega ob karti 2.

in hkrati soodločala o osebi, ki je delala le to. Zato je ta še naprej imela naziv »deželni poštni odpravnik«, čeprav je delal na dvoru. V tistem času je bil to Janez Obermair.

Nadaljnje pošte do Maribora so bile zasedene na podlagi ukrepov, opisanih v zgoraj transkribiranem viru. V Wildonu od 1. decembra 1572 ni bilo več poštnih postaj, zato je za upor nepomembna. Z istim dnem je bil kot novi deželni poštar (*aufgenommen currier*) v Lanči nastavljen ernovski krojač Filip Sengewein st. Februarja 1573 je dežela zavoljo izjemnega obsega korespondence tam dodatno, ob Filipu, za nekaj mesecev nastavila še dva poštna konja, s katerima je delal nekdanji ernovski poštar Jurij Riedl. Mariborsko deželno pošto je že vodil Krištof Spiegler. Njegovi jezdec so med uporom očitno kar pregorevali, zato so poverjeniki tu takrat dodatno zaposlili še nekdanjega poštarja Andreja Storch (Starcha). Ptujsko pošto je vodil član znamenite ptujske družine Andrej Moscon. Tedanjega obstoja pošte v Sv. Križu Začretje ni mogoče dokazati, pa tudi tega ne, ali

so jo štajerski deželani enako kot wildonsko ukinili že s 1. decembrom 1572 ali šele v smislu ene od številnih denarnih oziroma varčevalnih posledic upora. V Varaždinu je najverjetneje že delal pozneje tistega leta izpričani poštar Žiga (Sigmund) Palfy. Lepoglavska pošta je bila v rokah vojaka Štefana iz Gradaca, sosednjo pošto »pod Lipo« (*Vnter Linden*) v smeri Zagreba pa je vodil nižji plemič Štefan Mirković. Tedanji zagrebški deželni krajiški poštar je bil Adam Špičko.

O delu teh štajerskih deželnih postaj na deželnem ozemlju do meje je bilo že predstavljenih več objav; zato bo bolje nekaj zapisati le o takratnem delu postaj čez državno mejo. Njihov močno pomnožen prenos korespondence od začetka upora je bil samodejen, saj so že redno delovale – vendar le na temelju odobritve. Kdo vse jih je lahko uporabljal med uporom in še mesece po njem, so odločali knez Karel, vrhovni slavonskokrajiški poveljnik Hallegg, štajerski deželni zbor ter poverjeniki. Pisma so prihajala in odhajala v obilnih količinah. Že pred januarjem 1573 so pravico pre-

našanja svojih krajiških pošiljk nedvomno imeli krajiški častniki – tako številni notranjeavstrijski kot člani združenega sabora, še posebej ban –, in sicer za redno dopisovanje z dvoroma v Gradcu in na Dunaju. Tudi Hallegg, nastanjen v Varaždinu, je imel ves čas redne stike z Zagrebom. Prišteti jim je treba še pošto graških dvornih teles, predvsem notranjeavstrijske vlade in komore, ter ustrezne deželne uradnike.

Poglavje zase so bili vseskozi tudi komunikacijski ukrepi Soteškega in drugih v Celju, ki so segali tako na vzhod do Ptuja in na sever na dvor kot tudi na kranjsko stran; njegovih zvez do skrajnega juga dežele pa sploh ni treba posebej poudarjati. Opisana pot celjskega tekača Petra je tako postala »mati« skorajda množičnih poštnih ukrepov v naslednjem razdobju. O delu Soteškega so se že 18. februarja 1573 v pismu cesarju jasno izrekli štajerski deželani. Po njihovem je »največ pripomogel, da so bili uporni kmetje razkropljeni in pobiti«. ⁶⁰

Nova zveza Maribor–Celje je bila po izvedbi enostavna in strateško gledano odlična komunikacijska poteza. Knez Karel je z njo dobil ne le možnost hitrih informacij s prizadetega območja pod Celjem, temveč z nadaljevanjem zveze od tam proti zahodu hkrati hitrejšo zvezo s Kranjci ter prek njih celo s Trstom in Gorico. V Ljubljano so torej od začetka februarja dopisi v zvezi z uporom prihajali s štajerske strani, bodisi iz Gradca, Maribora ali Celja, in sicer na vse tedaj možne načine: s poštnimi jezdecami ali tekači, ki jih je odpošiljal Soteški, z deželnimi in komornimi sli, s posebej odposlanimi jezdnicami kurirji, ki so lahko na novih poštah med Mariborom in Celjem izmenjavali pošne konje idr. Enako intenzivno so šle pošiljke v obratni smeri. Stiki s Korošci tu niso omenjeni, a so jih vsekakor vzdrževali.

To pa še zdaleč ni bilo vse. Objavljena obročna Mihaela Singerja o stroških februarjskih naborov deželnega vojaštva v Celju in Mariboru ob opisanih zvezah izpričujeta še celo vrsto raznih ukrepov štajerskih poverjenikov in drugih deželanov od 6. februarja naprej za dopisovanje s posameznimi pomembnejšimi posestniki, živčimi pod Dravo, za organizacijo in dogovarjanje glede obeh naborov, za nujne poti v Varaždin ... ter za velike vsote, izdane v te namene.

Za vsaj približno ponazoritev stanja še pred koncem upora je dobro navesti kak primer iz doslej še neznanih virov. Deželna oblast je 4. februarja izdala znameniti mandat o sklicu deželnega nabora. Štiri dni pozneje (8. februarja) so poverjeniki med več izpisanimi dokumenti od-

poslali tudi svojo željo poveljniku Gašperju Raabu – očitno so mu zelo zaupali – po njegovi aktivni udeležbi v naboru. Ta koncept dopisa je Krones v regestu povzel v le enem stavku, v katerem je vsebino prošnje za nabor spremenil v njegovo sodelovanje v »vojnem pohodu« (*in diesem Feldzuge*) in se za nameček še zmotil v zapisu njegovega primka. Ko vir beremo kot tak, razberemo dejansko konotacijo vsebine: deželani so Raaba prosili, naj prevzame vrhovno poveljstvo deželnega nabora za pravkar zbirajoče se vojake praporcev strelcev v Mariboru. Ti se bodo tam zbrali med 12. in 14. februarjem ter jih bo gotovo okrog 2000. ⁶¹

Kljub močno pretiranemu pričakovanemu številu prišlekov na mariborski nabor, torej v le eni od deželnih četrti – še manj so jih dejansko najeli, a so točne številke neznane –, je bilo mogoče razbrati strah deželanov. Njihovo psihozo v zadnjih dneh upora svojevrstno izpričujejo vsote posojil, za katera so »v takratni hudi denarni stiski dežele« takoj zaprosili deželane spodnje- in gornjeavstrijskega deželnega zbora (20.000 gld) ter salzburškega nadškofa (50.000 gld) z vračilom v zelo kratkem roku pol leta in brez obresti, kar je bilo povsem nerealno, saj niso mogli vedeti, kaj sledi. ⁶² Vsaj od slednjega so dobili bistveno manj denarja, kar bo razvidno v nadaljevanju.

DEŽELNI KNEZ, DEŽELA ŠTAJERSKA IN LETO 1573 PO ZAKLJUČKU UPORA

Tedni od 4. februarja do poznega marca 1573 so z Zahnovo, Mellovo in drugimi objavami virov vsaj v domeni ukrepov dežele dokaj dobro dokumentirani. Zelo težko si je na osnovi objavljenih virov ustvariti celovitejšo podobo nadaljnjih mesecev. Očitno je, da raziskovalci temu razdobju niso posvečali tolikšne pozornosti kot udarnima

⁶¹ Krones, Aktenmässige Beiträge, str. 20, dok. št. 22, 1573, februar 8, Graz (Conc.): *Schreiben der Verordneten an Ritter Casper Rueter (!), sich in diesem Feldzuge gebrauchen lassen zu wollen*. Prim. izvirnik: StLA, Laa. Antiquum, Gr. XIV – Militaria, Sch. 39, 1573/1: Januar–Juli, ovoj januar–marec, sign. Nr. 201514/4697: 1573, februar 8, Graz, poverjeniki Štajerske Gašperju Raabu (koncept). Možna podvojenost dveh konceptnih dopisov je v tem primeru izključena. Tudi sicer je v tem ovoj odlična korespondenca o uporih in razmerah po njegovem koncu, zapisana februarja in marca. Predvsem poverjeniki – in tudi cesar – so se na veliko pritoževali čez početje Rattkaya in Dornberga na Kozjanskem ter o tem pisali vsem naokoli. Svoje je dodajal še deželni knez, tudi z nekaj nevsakdanjimi potezami, na primer njegov brezplačen »zimski dar« 500 korcev rži za krajiško oskrbo (!?).

⁶² Krones, Aktenmässige Beiträge, str. 24, dok. št. 31, 1573, februar 9, Graz, prošnja poverjenikov Štajerske »Avstrijcem nad in pod Anišo«, in prav tam, dok. št. 32, 1573, februar 9, Graz, poverjeniki Štajerske salzburškemu nadškofu, h kateremu so odposlali deželnega poverjenika Janeza Friderika Hoffmanna.

⁶⁰ Kaspret, Oplenitev, str. 25.

tednoma znanih dogodkov. Vendar so bili doma la nešteti ukrepi obeh ravni oblasti tja do konca leta nazoren dokaz splošne pretresenosti privilegiranih ljudi na Štajerskem. Ti so šele sčasoma dojeli, kaj jih je doletelo in kakšni nesreči so se izognili.

Deželni knez se je še kako aktivno vključil tudi v razvoj dogodkov po upor. V smislu razdelave naslovne teme se je treba najprej omejiti le na enega njegovih že omenjenih trajnejših dosežkov, in sicer ustanovitev redne deželnoknežje poštne zveze Maribor–Celje–Ljubljana. Več avtorjev je doslej že pisalo o tem.⁶³ Pogajanja s kranjskimi deželani o denarnem vložku Kranjske za vzdrževanje tamkajšnjih pošt od meddeželne meje do Ljubljane so očitno stekla že v drugi polovici februarja, le nekaj dni po zaključku puntanja, in ponazarjajo želeno stopnjo nujnosti vladarjevega rednega dopisovanja na tej relaciji. Čeprav so Kranjci sprva zavračali in slednjič zavrnili sleherni možnost prispevka dežele, je vladarjev ustanovitveni odlok z dne 17. marca pomenil začetek nove kvalitete upravljanja slovenskih dežel. Kmalu je prerasla v vsakomur povsem dostopno javno storitev, ki ji danes pravimo pošta. Na štajerskih tleh je prvotno postajo v Žički vasi zamenjala postaja v Slovenskih Konjicah; obe drugi sta ostali v prej omenjenih mestih.

Izjemnost razmer v deželi v mesecih po upor so raziskovalci skušali podajati z več različnimi viri. Glede na časovni obseg te razprave – do konca leta 1573 – bo podobno kot za leto poprej kot idealen vir za predstavitev ukrepanja deželnih oblasti služila deželna izdatkovna knjiga za obračunsko razdobje od 1. junija 1573 do 30. maja 1574, ki je med zaznanimi viri v dosedanjih objavah – enako kot knjige za leto 1572/1573 – še ni mogoče zaslediti.⁶⁴ Stroškovna plat ukrepov v letu upora je bila za deželo glede na število ukrepov skrajno neugodna. Vendar to ni pomenilo, da so se poverjeniki in najožje deželno vodstvo o vsakem izdatku odločali racionalno, s preudarkom (!). Pregled zabeleženih izdatkov bo nekajkrat presenetljiv. Hkrati lahko prav te, sicer v osnovi zelo raznovrstne informacije pripomorejo k ustvarjanju dokaj verodostojne podobe časa. Ne smemo pozabiti, da je dežela v kratkem razdobju – februarja in marca 1573 – pridobila večja posojila, ki jih je bilo

treba porabiti in – vsaj v skladu z zavezami – hitro vrniti.

Za celovito razumevanje takratnih razmer je ena najpomembnejših rubrik v tej izdatkovni knjigi »Izdatki za vojaštvo v Slavonski vojni krajini«, saj je deželni vojni plačilni mojster – slavonskokrajiški prejemnik Adam pl. Lengheim – tudi v tem obračunskem letu, enako kot leto poprej, dobil visok krajiški denarni kontingent za krajiško vojaštvo, ki ga je vzdrževala dežela. Ta je pričal o tem, da so bili nadaljnji stroški najema deželnega vojaštva na naborih odobreni izključno za vojaštvo v deželi, se pravi za preventivo pred morebitnim novim podložniškim upiranjem (!), in ne za krajiške posadke.

Iz rubrike »Izdatki za nastavljene deželne četrtne vojaške poveljnike/stotnike konjenikov in pešcev« za leto nastavitve od 1. aprila ali od jurjevega 1573 med drugim razberemo, da je omenjeni Jurij Zajfrid pl. Trebniški kot imenovani skrbnik nedoletnih dedičev umrlega Janeza Žige Leisserja po pokojnem že s 1. januarjem 1572 postal tudi deželni četrtni stotnik (*Viertel Hauptmann*) v eni od gornjih deželnih četrti. 8. aprila 1574 je namreč dobil plačo za dve leti te svoje poveljniške službe, ki sta se zaključili 31. decembra 1573, ob že prej dobljenih 50 gld še 150 gld. Hkrati je v imenu dedičev dvignil še Leisserjevo plačo v višini 16 gld 5 š 10 d za meseca januar in februar, ki ju je odslužil še pokojni. Drugi tu poplačani četrtni stotniki v tem letu so bili še Krištof Ihän, Krištof Welchinger, Martin Schürfflinger, Bernhard Lerch in Jernej Fasser.⁶⁵

Najkonkretnjši ukrepi za »zaščito dežele« to leto so bili nedvomno nabori deželnega četrtnega vojaštva za najem konjenikov in strelcev v primeru potrebe po deželni vojski v deželi. Do tistega časa so postali nujna vsakoletna dolžnost lastnikov zemljiških gospodstev. Na naborih odbrane može so najeli, popisali, zaprisegli⁶⁶ in razporedili v praporce oziroma matične enote. Kot že znano, so zavoljo upora z izrednim splošnim deželnim naborem pričeli že pred sredo februarja 1573. Naslednji, redni nabor v vseh petih deželnih četrtih je sledil že pred začetkom aprila za polletno raz-

63 Prim. Hozjan, Nastanek in razvoj, str. 80, in spisek uporabljen literature v tej monografiji.

64 StLA, AB, Ausgabenbuch 1573 za obračunsko leto od 1. junija 1573 do 31. maja 1574, paginirana, fol. 1–143, spisal takratni deželni prejemnik Hektor pl. Trebnik (*Truebnegk*)/Trebniški. Knjiga ima sicer znane, takrat že običajne rubrike, med katerimi se je znašlo tudi nekaj neobičajnih, lastnih samo tej.

65 Prav tam, fol. 18–20.

66 V enem od kartonov omenjene podserije virov Militaria, Musterregister (prim. zgoraj op. 9) je takoj na začetku na majhnem lističu izpisana slovenska vojaška prisega deželi in deželnemu glavarju. Pripis na drugi strani lističa pravi, da je ta ležal v »mušterregistru« tridesetega moža v četrti Celje, nabor je bil 8. oktobra 1620 na Ptuj: StLA, Laa. Antiquum, Gr. XIV, Militaria, Musterregister, K. 26, 1619–1620, mapa 1619. Zavedajoč se pomembnosti odkritja je avtor pričujoče razprave nemudoma objavil transkripcijo prisege in sken zapisa. Prim. Hozjan, Kranjska v 17. stoletju, str. 22–23.

dobje od 1. aprila do 30. septembra ali do začetka oktobra, zatem pa še oktobrski nabor za polletje od 1. oktobra do 31. marca 1574. Število odbranih mož v vsaki četrti ni bilo enako, enake so bile le mesečne denarne postavke za posameznega vojaka – strelca ali konjenika – bodisi za čakanje ali sodelovanje v pohodih/spopadih. Dobili so tudi plačilo: večkrat so omenjene t. i. čakarine (*wartgeld*), ki so bile za deželo kot najemjemalko in plačnico zagotovilo teh vojakov, da bodo v primeru dejanske nevarnosti takoj na voljo svojim poveljnikom. O denarni plati naborov je vsaj glede stroškov zanje – vsi na ukaz deželnih poverjenikov – na voljo več informacij. Za februarjska izredna nabora v Celju in Mariboru sta celovite stroškovnike, kot že omenjeno, objavila Zahn in Mell.

V rubriki »Izdatki za plačila čakar in 600 nastavljenih deželnih konjenikov«⁶⁷ so vpisali izplačila stroškov aprilskega rednega nabora deželne konjenice v tekočem letu 1573, ki so jih izročali na polletje, in predujme za oktobrski nabor. Prva so 3. septembra izvršili v Gradcu, ostala pa v času od septembra do novembra 1573 in spomladi leto zatem. Pisar deželne deske (*Schronenschreiber*) Mihael Singer je 3. septembra od deželnega prejemnika dobil 1600 gld za poplačilo polletne čakarine od začetka aprila najetih konjenikov pod poveljstvom deželnega četrtnega poveljnika konjenice (*Rittmaisters*), viteza Jakoba Zächa, v četrti doline Aniže (*Ennstal*). Že 18. novembra je Singer po oktobrskem naboru dobil še 300 gld predujma za nadaljnje polletne čakarine teh konjenikov (do 31. marca 1574).

Istega dne (3. septembra) je deželni sodni sel Matej Kholhover (*Kalhauer*) prejel in odpeljal 1600 gld za izplačilo čakar in konjenikov, najetih na naboru v četrti Celje pod poveljstvom tamkajšnjega deželnega poveljnika konjenice Jurija Schrattenbacha za polletje od 24. aprila do 23. oktobra. Tja je prišel v okviru novega septembrskega nabora. Za pot v Celje in povratek je isti dan dobil še predujem za potnine in dnevnice, kar 16 gld (!). Za potrebe novega nabora – predujem čakar in za naslednje polletje od 24. oktobra 1573 do 23. aprila 1574 – mu je Volf Hürnüş v Celju hkrati posodil 300 gld, kar so mu povrnili šele 28. aprila 1574. Naslednji dan (29. aprila) je poveljnik Jurij za poplačilo oktobrskega nabora prejel 330 gld in hkrati za to polletno čakarino še 1300 gld za izpolnitev celotne vsote čakar in v znesku 2397 gld.

Oto pl. Radmannsdorff na Sturmburgu, deželni poveljnik konjenice v četrti Vorau, je 9. septembra 1573 prav tako dobil polletne čakarine za njemu podrejene konjenike za čas od jurjevega

do zadnjega septembra tega leta v znesku 2427 gld, že naslednji dan (10. septembra) pa še 250 gld predujma za njihovo naslednje polletje. Tudi Janez Krištof pl. Zelking, novonastavljeni deželni poveljnik konjenice v četrti med Muro in Dravo, je isti dan (9. septembra) v Gradcu prejel izplačanih 2457 gld 4 š za polletne čakarine njemu podrejenih konjenikov, najetih na naboru v tej četrti, za polletje od 23. oktobra 1573 do 24. aprila 1574.

V obračunskem razdobju te knjige (1. junij 1573–30. maj 1574) izdana skupna vsota za pomladni (aprilski) in jesenski (oktobrski) polletni nabor deželne konjenice v letu 1573 je znesla natančno 10.582 gld 7 š 2 d; seštevke vseh gornjih števil pokaže prav to vsoto.

Stroške za aprilski redni nabor deželnih strelcev tistega leta je zajela rubrika »Izdatki za plačila čakar in 600 nastavljenih deželnih strelcev« skupaj z njihovimi poveljujočimi.⁶⁸ Prva izplačila plač poveljnikom so sledila že junija 1573. Janez Krištof Rindtscheidt, deželni stotnik nanovačenih 300 slovenskih strelcev (*windische schützen*) v četrti med Muro in Dravo, je 8. junija kot predujem celoletne plače za čas od 1. marca 1573 do 28./29. februarja 1574 prejel 40 gld; dan zatem je za dopolnitev dobil še 70 gld. Za njegove tri nastavljene uskoške vojvode (*dreij Wajvoda*) je 31. marca 1574 dobil čakarine v znesku 37 gld. Ivan Herković, prav tako deželni stotnik 300 strelcev, je dve tretjini svoje letne plače (70 gld) dobil 8. julija 1573. Erazem pl. Saurau, deželni poverjenik, je 5. avgusta 1573 prejel 1500 gld za plačilo polletne čakarine teh 600 slovenskih vojakov (*windischen knecht*). Dodatno je 22. novembra za to dobil še 71 gld 2 š 20 d. Rindtscheidt in Herković sta za predujme za polletne čakarine njunih nanovačenih strelcev med aprilom in oktobrom 18. decembra 1573 dobila skupaj 270 gld.

Jonas pl. Wilfersdorf je za poveljniško službo deželnega stotnika strelcev, ki jo je v gornjih deželnih četrtih opravljal skupaj z Viljemom pl. Gleispachom, 9. novembra 1573 dobil pol letne plače za leto od 9. aprila 1573 do aprila 1574 – 60 gld.

Adam Lengheim je za kompletiranje izplačil čakar in z obeh naborov teh 600 najetih deželnih strelcev v letu 1573 27. maja 1574 od deželnega prejemnika dobil 2537 gld. Skupna vsota za oba takratna nabora strelcev je znesla 4655 gld 2 š 20 d, kar je razvidno iz seštvetka vseh gornjih števil.

Rubrika »Izdatki za (višje) deželne uradnike: upravitelja (*verwesers*), poverjenike, prisednike deželne pravde, predikante, 'doktorje', sekretarje

67 StLA, AB, Ausgabenbuch 1573, fol. 22–25.

68 Prav tam, fol. 26–27.

in pisarje»⁶⁹ je zajela izplačila članom prisednikom deželnega (deželnoglavarskega) sodišča. Julija (ponedeljek po sv. Vidu) 1573 so to bili Benedikt pl. Moßhaim, Gabrijel pl. Teuffenbach, Urban pl. Lamberg, Krištof pl. Galler na Lannachu, Matej Jösstl in Matej Schranckhler. Naslednje zasedanje je bilo v začetnih dneh decembra, razen izplačil vsem naštetim je plačilo dobil še Janez pl. Prankh na Riegersdorfu 5. februarja 1574 za dve zasedanji, Viljem pl. Rottal pa 12. februarja 1574 za udeležbo na treh zasedanjih. To so bili ljudje, ki so po upor in februarjskih zasljevanjih v Celju marca v Gradcu 41 uporniških vodij iz celjske četrti obsodili na smrt.⁷⁰

Z rubriko »Izdatki za izplačane zadolžnice/posojava in obresti sposojenega denarja«⁷¹ je znova predstavljen seznam deželnih kreditorjev, zelo podoben tistemu v Preglednici 1. Med njimi so znova izstopali baron Pankrac pl. Windischgrätz in več Herbersteinov. Salzburškemu nadškofu, ki je »pred časom na 'pobudo' deželnega kneza« deželi brezobrestno posodil 10.000 gld (!), so ta dolg povrnili z izplačilom iz deželne blagajne 4. marca 1574. V Salzburg je denar skupaj s prevoznikom odpeljal deželni trobentač Janez Tempfl.

Iz ene od sledečih rubrik, »Izdatki za izredne stroške in na ukaz«, je razvidno, da je bil opazen kreditor dežele tudi Janez Khisl pl. Fužinski, saj je dobil povrnjeno posojilo 6000 gld. Še bolj v oči bodeče so naslednje vsote:

- že omenjeni Ludvik Ungnad je v Gradcu z izplačilom 23. julija 1573⁷² dobil kar 9803 gld 8 ½ d za dolžne zaostanke dežele;
- brata Ludvik in Andrej Ungnad sta na račun zaostalih čakarin za obdobje 1548–1559 terjala skupno 509 gld 3 š 25 d;
- kaplanija Ungnadovega beneficija v Gradcu je za zaostanke od 1535 do 1559 deželo terjala za 804 gld I š II d;
- še neizplačani zaostanki pokojnemu Ludvikovemu očetu, deželnemu glavarju Janezu Ungnadu, so narasli na kar 8516 gld.

Podobno nenavadna sta naslednja izdatka. Hlevski mojster Vida Hallegga je na poveljnikov ukaz iz krajine v Gradec privedel žrebca (*Welcher einen Pastuchen herauf gebracht*) in za to 10. septembra 1573 dobil v dar 29 gld.⁷³ Ali: Ko je nadvojvoda Ferdinand (očitno starejši brat deželnega kneza Karla Ferdinand Tirolski, op. A. H.) prišel v Gradec na obisk, mu je dežela podarila

dragocen zlat pivski kelih/bokal (? *des guldenen Trinckhgeschürs*), za kar ji je denar posodil Jurij pl. Khevenhüller na Aichlbergu. Zato so mu dolg povrnili 3. novembra 1573 v znesku 1720 gld (!).

Brez primere pa je ta informacija: enkrat v prvi polovici leta 1573 je pri Veržeju prišlo do prav nič nedolžnega spopada med deželno vojaško enoto in neznanimi nasprotniki, o katerem posredno, iz naknadnih izdatkov, pričata dva vpisa. Prvi izpričuje, da se ga je osebno udeležil deželni podsekretar Andrej Funckh, saj je *Zu bezallung der Wüerschlacht Vndter Radtkherspurg* na ukaz poverjenikov 14. septembra 1573 dobil 30 gld. V rubriki »Izdatki za dnevnice in potnine«⁷⁴ je zabeleženo, da se je tudi neki Jurij Aumüller posebej izkazal v *Wüerschlacht Zu Wernsee* in za opravljene poti 13. avgusta 1573 v Gradcu dobil 10 gld.

Deželni stotnik Ivan Herković je »za vsestransko pomoč pri naboru strelcev« zase – za kompletiranje svoje letne plače – in za Janeza Krištofa Rindscheidta 1. septembra 1573 dobil 50 gld, istega dne pa za svoje tri vojvode še 36 gld. Omenjeni Jurij Zajfrid pl. Trebniški je v imenu dedičev pokojnega Leisserja, katerih skrbnik je postal, 7. aprila 1574 prejel potnine za ježo ali poti, ki jih je pokojni na položaju četrtnega stotnika v celjski četrti opravil v spopadih z upornimi kmeti, in za drugo.

Prav tako nenavadna je rubrika »Izdatki za proviant v letu 1566«, saj navaja še do takrat (!) neporavnane vsote visokih proviantnih izdatkov v opisanem Karlovem vojnem pohodu, ki jih je vladar očitno znal prevaliti na deželna ramena. K temu je treba dodati, da je ta vsota znašala več tisoč gld. Za osnovo je služil obširen obračun proviantnih prihodkov in izdatkov na izpisanih 152 folijih za ta pohod, ki se je ohranil kot vezani spis, spisal pa ga je takratni deželni vojnokrajški proviantni mojster.⁷⁵

Paarov poštni upravnik na dvoru v Gradcu Janez Obermayr je 15. maja 1573 na ukaz notranjeavstrijske vlade prejel izredno plačilo dežele 12 gld za vso pošto, ki jo je dotlej v imenu dežele odpravljajl iz Gradca na dunajski dvor.

Zadnja med zanimivejšimi rubrikami je »Izdatki za deželne sle«. To so bili v prvi polovici leta 1573 »zapriseženi četrtni sli« Ahac Luestetter, Peter Unger, Primož Krajnik (*Khrainich*), Mihael Winkler in Avguštin Wolfsberger. Avgusta Wolfsbergerja ni več, novi sel je Vid Jurič (*Juriz, Jurizen*). Januarja 1574 je dobil celo z deželnim grbom poslikano pločevinasto pušico (*ein Plechene Potten Puchsen mit E:(iner) E:(rsamen) L:(anndschaftt)*)

69 Prav tam, fol. 30–40.

70 Prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 62–63.

71 StLA, AB, Ausgabenbuch 1573, fol. 42–59'.

72 Prav tam, fol. 87–88.

73 Prav tam, fol. 89'.

74 Prav tam, fol. 110–123.

75 StLA, Laa. Antiquum, Militaria, Sch. 40, 1573/2, August–Dezember, sign. Nr. 201514/4828, 1573, september 10, s. l.

gemalten wappen) za prenašanje in hrambo posebej važnih pisem. Prenašali so jih, kot že opisano, povsod po deželi in v tujino, na primer 17. februarja 1574 so Ungerja poslali v Salzburg k nadškofu. Najdaljša pot je znova vodila celo v Rostock zavoljo Davida Chitraeusa in v Schwerin, poštnina za to je znesla 21 gld. Razpošiljali so še kar nekaj drugih priložnostnih slov in hkrati nagrajevali od drugod dosepele sle, na primer marca 1574 je vranski mitničar Čadinger k deželnemu knezu poslal posebnega sla Tomaža Sichlerja zaradi početja nekaj kmetov tihotapcev (*wegen etlicher Contrawandischer Paurn alther abgefertigt*). Tomaž je od deželnega prejemnika za čakarino za osem dni čakanja na odgovor v Gradcu prejel en gld.⁷⁶

V viru so na več mestih informacije o večkratnih posvetovanjih več deželanov o nadaljnji ureditvi deželne obrambe po izkušnjah iz upora. Najpomembnejše je bilo avgusta 1573.

ZA ZAKLJUČEK

Nemirno leto 1573 kljub precejšnji stopnji obdelanosti vsebin ostaja v fokusu raziskovalcev, čeprav intenziteta raziskav v zadnjih desetletjih upada. Deželni knez Notranje Avstrije Karel II. in dežela Štajerska sta vsak po svoje in s skupnimi, vnaprej dogovorjenimi koraki skušala v dneh upora čim prej odstraniti grozečo nevarnost. V ta namen sta se odločila za množico ukrepov. Zanje sta potrebovala predvsem precej energije, dosegljivo vojaško silo, denar in ustrezne komunikacije na daljavo oziroma poštne zveze. Vse naštete predpogoje ukrepanja sta uredila v za tisti čas zelo kratkem roku. Niti denar ni bil tako nepremostljiv problem. Le en argument za ta sklep: že v zadnjih dneh upora je dežela samo za izredna nabora vojaštva v Celju in Mariboru imela na voljo 5100 gld, in to ne v raznih zadolžnicah in »papirjih«, temveč v gotovini. Koliko so stali nabori gornjih deželnih četrti v Lipnici in Ptuj, je neznano.

Vendar je glavnina ukrepanja ter tako tudi stroškov deželnih oblasti in vladarja prišla na vrsto šele v mesecih oziroma, pravilneje, kar v celotnem koledarskem letu po upor. Izdatki v te namene so do konca pomladi naslednjega leta 1574 narasli na deset tisoče gld. Že od začetka aprila 1573 si je dežela z novimi obširnimi nabori zagotovila ustrezno močno vojaško silo: 600 konjenikov in 600 strelcev. Sicer ni podatkov, ali so bile dejanske številke najetih res take. Pomembno je, da so jih še oktobra obdržali »v rezervi« za naslednje polletje. Če pod nabore potegnemo črto: 6. februarja 1573 razpisani izredni nabor v vsej deželi, ki je obveljal le za dober mesec dni, že pred kon-

cem marca nov redni pomladni polletni nabor in nato še enak jesenski septembra so privilegiranim na Štajerskem in knežjemu dvoru zagotavljali vojaško premoč, ki naj bi jih obvarovala pred morebiti vnovič upirajočim se ljudstvom. Zanj so morali hitro zbrati dodaten denar, sicer je ne bi bilo. Skupne vsote vseh izdatkov zavoljo upora in dejavnosti obeh oblastnih ravni do konca pomladi 1574 najverjetneje ne bo mogoče ustrezno valorizirati. Kritični zapis Ota Radmannsdorffa dva dni po koncu upora o nesmiselnem, brezglavem početju družbenih elit s podložnimi ljudmi je zadel v črno: z bolj človeškim odnosom bi se lahko izognili predvsem visokim stroškom. Ti so tako pač »postali stvarnost« (*Sed factum est*). Pozabil je dodati le, da je bil tudi sam zemljiški gospod.

Državna meja cesarstva in držav svetoštefanske krone se je v stoletjih pred uporom ob njej živčemu prebivalstvu vsakodnevno kazala kot mejnik in povezovalac hkrati. Če se ozremo le na tukajšnje čezmejne trgovske izmenjave in vezi, sta ta del meje redno prečkali pomembni prometnici, obe z izhodiščem v Zagrebu in vodeči v osrednjeslovenski prostor.⁷⁷ V etničnem in jezikovnem pogledu tedaj še lahko govorimo o isti skupnosti. Tudi lokalne družbene elite delujejo na obeh straneh meje, posedujejo zemljiške posesti in službe ter izkazujejo številne poslovne interese, kar je jasno opazno že v 15. stoletju, očitno pa postane po katastrofi pri Mohaču leta 1526 in sledečem habsburškem prevzemu oblasti na Madžarskem. Tako je bila ta državno-politična ločnica zelo specifična, bistveno manj hermetična kot večina drugih državnih mej. Vendar so jo lahko, kot v uvodu zapisano, nepriviligirani podložni ljudje še v zgodnjem 16. stoletju prečkali le v izjemnih primerih.

Hkratni »ljudski« upor na obeh straneh meje je bil izjemen dogodek. Kot historično dogajanje, trajajoče vsega 13 dni, je v smislu tudi takrat najpomembnejšega posameznega družbenega dogodka na celotnem slovenskem in hrvaškem etničnem prostoru druge polovice 16. stoletja takoj dobil ustrezno mesto v očeh družbenih elit in izobražencev. Le pet let po upor, so lahko takratni redki slovensko opismenjeni posamezniki o njem že brali kratek zaznamek celo v domačem oziroma »slovenskem« jeziku – tako pravi piščeva oznaka na naslovnici – prav o teh upornikih. Zabeležil ga je kronist Anton Vramec, domač na obeh straneh meje, v leta 1578 izdani znameniti *Kroniki*.⁷⁸

77 Prim. odlično sintezo teh tokov v: Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 231–237 in 258–259.

78 Vramec, *Kronika VEZDA ZNOVICH*, str. 64; prim. tudi slovensko izdajo Vramec, *Kronika VEZDA ZNOVICH ZPRAVLjena ...* str. 64. O Vramcu je doslej najnatančnejše

76 StLA, AB, Ausgabenbuch 1573, fol. 137–138.

64.

Ambreus Gregoriancz vmre.

1573. Gozp: Ferencz Tahy, Tonachnik Czezaroue Sz. vmre.

Gregor imena toga tretinadexzi vRime Papa pozra.

Rodolfusa zina Maximiliana Czezara peruo roienoga Kralia Vogerzkoga vPolone varafe korunnisse.

Gozpo: Iurai Draskouich, Iersekem Kalachkim pozta.

Ferenacz slunzki Frankapan, Ban Horuatzki i Szlouenzki vVarosdine varafe vmre. I toga zueztta premeni, Pokopan be vZagrebechke Czirkue, szuetom Kralie.

Velik pomor iext vchinien vPariskom varafe, meg Kerscheniczj gauolo vere.

1573. Kmeti na Szlouenieh vzrtali i zdignulizurze bzli proti szuoie Gozpode, i Plemenitim ljudem, kotere posekošse obeszisse, pomorisse i Ostale napokornozt dopelasse.

1574. Gozp: Gaspar Alapi Horuatzki i Szlouenzki Ban be poztauleu. To izto leto pod Iuuuichy, Iuan Panouicz Iuanechki Kapitan, zmalimi szuoizmi, Vnoge Turke razbi i pobi zBosiu pomochiu.

1575. Boszanzki Beg razbi i pobi Gozp: Herbarata Auerspergara na Horuateh pri Budachkom i glauu vchini odzechy i Czaru vCzarigrad na chaztpozla, a Zina niegoua Gozp: Bolffa slua vhitise, i vnogo porobisse i poplenisse i veliko kerschanzka robia vBoznu ieta odpelasse.

Gozp:

Stran v Vramčevem delu Kronika VEZDA ZNOVICH ZPRAVLiena ... z vpisi za leto 1573, kjer je omenjen tudi hrvaško-slovenski kmečki upor (Vramec, Kronika VEZDA ZNOVICH, str. 64).

Vramec je za usodno leto 1573 najprej podal šest zanj pomembnih dogodkov: o smrti plemičev Ferencja Tahyja in Franja Frankopana Slunjskega, o izvolitvi papeža Gregorja XIII. in imenovanju bana Juraja Draškovića za nadškofa Kalocse, o kronanju Rudolfa II. Habsburškega v Bratislavi s svetoštetfanskro krono in o šentjernejski noči v Parizu. Nato je – dodatno pod še enkrat izpisano isto leto – uvrstil poseben zapis o upor: »Kmeti na Slovenijeh vstali i zdignuli su se bili proti svoje Gospode, i Plemenitim ljudem, kotere posekoše, obesiše, pomoriše i Ostale na pokornost dopelasse.«⁷⁹ Že na prvi pogled si lahko bralec ustvari vtis, da je pisec ob naštevanju takratnih dogodkov že pozabil na upor in z dodatnim zapisom popravil svojo napako. Takih »podvajanj« zapisov pod isto leto je sicer v *Kroniki* več – opisani ni edini, tako da ne pomeni svojevrstne raritete. Če pa sklepa-

nje o piščevi napaki na prav tem mestu drži, bi to bil res nov dokaz o stopnji pomembnosti, ki so jo intelektualne elite pripisovale upor.

To je bil skoraj zagotovo prvi tovrsten zapis v vsem razumljivem jeziku sploh. Pisec ne le, da je bil živa priča dogodkov, temveč je na decembrski ukaz kralja Maksimilijana banu Draškoviću kot član posebne banove komisije, v kateri so bili ob njem še trije slavonski plemiči, v začetku februarja naslednje leto preiskoval tožbe plemičev varaždinske županije zoper magnata Matijo Keglevića in njegovo morebitno nasilje nad podložniki na njihovih posestih v zadnjih dneh upora. Zaslišali so kar 357 prič.⁸⁰

PRILOGA

(An) *Regirung Vnnd Camer. Wolgeborn gestreng hochgelert Edl Vnnd Ehrnuist besunder liebe Hern, Euch Eur gh gunst Vnd Euch seindt Vnser Willig dienst Zuuor / Vnnd geben denselben Von wegen der Vberlegten [Vnnd Veränderten] Posst diesen bericht / Erstlich haben Wir gleichwol Zu mehrmaln grossen Vnflaiss bey den possten befunden Vnnd sie offtermals ermant, das sie den sachen Vleissiger abwarten sollen*

raziskoval hrvaški slavist in literarni zgodovinar dr. Alojz Jembrih. Prav tako se je o piscu in posebej o tem zapisu v *Kroniki* kot najnovejše v slovenščini pojavilo delo A. Šiška Anton Vramec, str. 249–251, ki sicer v dotičnem zapisu išče povsem drugačne raziskovalne osnove, kot jih v nadaljevanju ponudi pričujoča razprava.

79 Prečrkovana izdaja *Kronike*: Šiško, *Kronika VEZDA*, str. 82.

80 Adamček, *Novi dokumenti*, str. 70.

/ Als Wir auch Jungstlich Zu Marchpurg gewessen, ist ~~haben wir Vnns~~ ist solcher der posst fürderer Vnflais Einer E:(rsame) L:(anndtschafft) gar augenscheinlich gespürt, Vnnd ~~Wir denselben~~ lenger nit gedulden khündten, das Sie Ihr besöldung ~~vergebenntlich~~ f auff so vielfaltige ermanung so schlechtlich abdienen sollen / Insunderhait aber ist nit wenig Verabsaumbt worden mit dem das der gewessene postfürderer Zu Marchpurg Vnd Ernhausen gar nit lessen oder schreiben khündten ~~khünnen~~ Vnd so oft Inen was schriftlich bevolchen erts hin vnd wieder Vmblauffen Vnd die posst Zetln nit ordentlich fertigen khündten / Vnd Weil dan des Spieglers Vatter hievor auch lange Zeyt die posst Zu Marchburg befürdert [Vnnd er Spiegler dieselbig Vor etlich JJahren selbst am maisten geführt] Vnnd sein expectantz darauff gehapt, Vnd Von ansehelichen landleuten Vnns an Iezo Comendirt worden, daneben selbst wol schreiben Vnd lessen khan haben wir Ime an stat des Starckhen gewessenen ~~der Ime~~ posstfürderers dartzu billich fürgenommen, Also auch an stadt des schneiders zu Ernhausen philippen Sengewein an der Lanndtschach pruckhen angenuemen, Vnnd entgegen die posst zu Wildon weil es ein khurtzer weg ist biss an die lanndtschachpruckhen ist [mit Vortwissen das herrn obristen leuttenandt Vnd khriegsrath] abgethan / Inmassen dan die possten hievor auch also gehalten worden, Vnd Einer E:(rsamen) L:(anndtschafft) dardurch etwas erspart worden / Als Viel aber die Vberlegung der possten belangt, Gheben Wir Zu Vernemen, das diesse possten Von grätz aus biss Warasdin ~~Vnnd Creütz~~ [Vnd fort an derselben granitzen Vnd dem landt Zu guettem] durch Ein E:(rsame) L:(anndtschafft) des furstenthumbs Steyr mit den andern Khriegswesen ~~wirdt~~ Vnterhalten werden / Vnnd solchs allain ~~darumben~~ ~~darmit~~ die ~~hern~~ Verordenten Von wegen des Khriegswessens damit wir in namen Einer E:(rsamen) L:(anndtschafft) mit den herrn Obristen leuttenandt Vnd khriegs rath, Was sich ieder Zeyt Zu Negt / Von wegen des gemainen auffboths betzalung Musterung ~~vnd bet~~ betzalung oder furlehens, gütte Corespondentz halten ~~mügen fürnemblich über~~ Vnnd was Zuer Zu förderist Ihr Khay:(serliche) May:(estät) Vnnd f:(ürstliche) drh:(durchlässigkheit) Vnns gleichfalls Zu Marchpurg Verbleiben Vnd daselbst Vnsern ambt beiß Zu wonen hette lassen ~~so wären die possten wie~~ Inmassen Wir dan allain der posst halber daselbst gärn Verblieben Vnnd also eines Vnd des andere befurdert waret worden / Weil es aber E:(uer) g: (naden) vnd H:(errschafften) nit thüen ~~wöllen~~, Vn wolten Vnd wir also gedrungeulich Vnns alheer begeben musten, haben die herrn selbst Vernunftiglich Zuerwegen, das wir ~~der posst gar nit~~ Einer E:(rsamen) L:(anndtschafft) posst nit entratten, sondern zu befurderung des gemainen wessens Zum höchsten notturfutig / Vnnd wirdt also was das khriegs wessen belangt Ain weeg

als dem andern [one alle ~~Vers~~ Verabsaumbnuss] dergestalt befurdert das die posst Von Pettau aus alheer gen Ratkherspurg, Von hinnen An, die lanndtschach pruckhen Vnnd Von dannen fortan ~~nach~~ Nach Gratz gefurt wirdt [Wan Wir dan ~~Wiederumben~~ geen Gratz Verraisen werden ~~wirdt~~ Soll die Spiegler welcher an itzo ~~athie~~ mit seinen phardten alhie, wiederumb gegen Marchpurg khummen Vnd da selbst seinen dienst beywonen] Vnd weil die [bemelten] posstfurderer ~~bat~~ als baldt die herrn geen Pettau khumen one das sich beschwart haben, das sie [zu befürderung] derselben sachen, mit den ordinari phardten so ein E:(rsame) L:(anndtschafft) thut halten nit folgten 'khünnen' Sondern Von E:(uer) g: (naden) vnd H:(errschafften) [der f:(ürstlichen) drh:(Durchlässigkheit)] ein ieder ~~am~~ noch auff Ein phardt besoldung Zu begeren wilens gewesen, So ~~khündten~~ werden demnach E:(uer) g: (naden) vnd H:(errschafften) die sachen an itzo auch dahin Zu richten bedacht sein, das ~~Hr f:(ürstliche) d:(Durchlässigkheit)~~ Ein ~~sunder neuen posst zu Marchpurg~~ ~~auff Hr f:(ürstlichen) drh:(Durchlässigkheit)~~ h:(ern) ~~Vncosten~~ gehalten oder in ander weeg ~~denselb denselben gelegn gehalten vnd gelegenhait nach ausser einer E:(rsamen) L:(anndtschafft)~~ bestelten possten damit sie ihr notturfutig Vnd sachen es seij durch haltung einer aigenen posst zu Marchpurg oder in ander weeg derselben ... wolgefallen nach, ~~den~~ befurdern mochten / Wie dan die herrn dießem allem gantz wol Zu thuen werden wissen ~~vunnd~~ Wir solchs ~~att~~ auff der herrn begeren Zu bericht nit Verhalten Vnnd] derselben Wir Vns daneben dienstlich ~~bevehndt~~ beuelchen wöllen / dath Rackherspurg den 4 ~~Novemb~~(ris) decemb(ris) A:(nn)o '72 Verordenten.

FINANCIRANJE

Objava je del raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, št. P6 – 0138 (A), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv Wien

HHStA – Haus- Hof- und Staatsarchiv

Hausarchiv, Familienakten, K. 18.

Innerösterreichische Hofkammer, HK-Registraturbücher: HK-Registraturbuch 7a 1571-1572-1573.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz

Laa. Antiquum – Landschaftliches Archiv Antiquum

Landschaftliche Verordneten, Verordnetenprotocoll Band Nr. 3: 1572, 1573, 1574.

Gr. VI Ausgabenbücher: Ausgabenbuch 1571, Ausgabenbuch 1572, Ausgabenbuch 1573.
Gr. XIV, Militaria, Militaria Musterregister.

OBJAVLJENI VIRI

- Adamček, Josip: Novi dokumenti o ugušivanju seljačke bune 1573. *Arhivski vjesnik* 10, 1967, št. 1, str. 69–115.
- Hozjan, Andrej: Izbrani viri o bivanju in delu nadvojvode Karla II. Habsburškega na Ptuj poleti 1578. *Ptuj v 16. stoletju. Zbornik referatov ob 510. obletnici nastanka ptujskega mestnega statuta iz leta 1513* (ur. Dejan Zdravce, Katja Zupanič). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2023, str. 109–151.
- Kmečki pulti na Slovenskem. *Razprave in katalog dokumentov* (ur. Bogo Grafenauer, Branko Reisp). Ljubljana: Narodni muzej, 1973 (Situla, 13).
- Krones, Franz: Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes v. J. 1573. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 5, 1868, str. (3)–34.
- Losert, Johann: *Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. (1578–1590)*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1898 (Fontes Rerum Austriacarum, Abt. 2, Diplomataria et acta, Bd. 50).
- Mell, Anton: Zum windischen Bauernaufstande des Jahres 1573. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 26, 1894, str. 34–52.
- Rački, Franjo: Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune 1573. *Starine JAZU*, 7, str. 164–322.
- Vramec, Anton: *Kronika vezda znovich zpravljena Kratka Szlouenzkim iezikom ...*, 1578. Bibliofilska izdaja. Faksimile po izvirniku iz NUK v Ljubljani. Maribor: Zavod za javno predstavljanje slovenske kulture Lipa, 2014.
- Vramec, Anton: *Kronika vezda znovič spravljena kratka Szlouenzkim iezikom*. Prečrkovano besedilo kronike 1578 (ur. Andrej Šiško). Maribor: Zavod za javno predstavljanje slovenske kulture Lipa, 2014.
- Vramec, Antun: *Kronika VEZDA ZNOVICH ZPRAVLJENA Kratka Szlouenzkim iezikom ...*, 1578 (faksimile; posebna izdanja). Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad, 1992.
- Zahn, Josef von: Zur Geschichte des windischen Bauernaufstands im Jahre 1573. *Steiermärkische Geschichtsblätter* 6, 1885, str. 177–182.

LITERATURA

- Adamček, Josip: *Seljačka buna 1573*. Donja Stubica: Odbor za proslavu 400 godišnjice seljačke bune 1573 u Donjoj Stubici, 1968.
- Brgles, Branimir: Bibliografija priloga o Seljačkoj buni (Bibliography on the issue of Croatian-Slovenian peasant revolt of 1573), https://www.academia.edu/5982373/Bibliografija_priloga_o_Selja%C4%8Dkoj_buni_1573_godine, 2013.

- Brgles, Branimir: Tko se buni pod Susedgradom i Stubicom? Prilog proučavanju društvenih nemira 1565.–1573. *Povijesni prilozi* 55, 2018, str. 139–204.
- Brunner, Walter: Ein Bericht über den Windischen Bauernaufstand von 1573. *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2001, str. 273–284.
- Čičko, Branko: *Franjo Tahy i Tahyjevi grad u Donjoj Stubici*. Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej seljačkih buna, 2018.
- Čulinović, Ferdo: *Seljačke bune u Hrvatskoj*. Zagreb: Seljačka sloga, 1951.
- Grafenauer, Bogo: *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grafenauer, Bogo: Razvoj programa slovenskih seljačkih buna od 1473. do 1573. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 5, 1973, št. 1, str. 165–191.
- Grafenauer, Bogo: Stara in nova vprašanja ob hrvatsko-slovenskem kmečkom upor 1973. *Zgodovinski časopis* 9, 1955, št. 1–4, str. 170–188.
- Hozjan, Andrej in Ravnkar, Tone: Deželni knez Notranje Avstrije Karel II. Habsburžan na Ptuj poleti 1578. *Acta Histriae* 26, 2018, št. 1, str. 79–108.
- Hozjan, Andrej: Die ersten steirischen Kundschafter und Postbeförderer: Spionage, Kontraspionage und Feldpost der Grazer Behörden zwischen 1538 und 1606. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 48, 1998, str. 237–279.
- Hozjan, Andrej: Kranjska v 17. stoletju. Od zaključka uskoške vojne do katastrofalne kuge v letih 1680 in 1682. *Janez Ludvik Schönleben v luči novih raziskav* (ur. Monika Deželak Trojar). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2021, str. 17–30.
- Hozjan, Andrej: Mariborska vojnopoštna postaja in poštarji v 16. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Koropčev zbornik)* 70, n. v. 35, 1999, št. 1–2, str. 101–120.
- Hozjan, Andrej: Nastanek in razvoj državne poštne institucije na Slovenskem v obdobju od 1489 do 1722. *Pošta na slovenskih tleh* (ur. Andrej Hozjan). Maribor: Pošta Slovenije, 1997, str. 60–97.
- Hozjan, Andrej: Prenos vesti in poštni promet v Slovenski Bistrici pred 400 leti. *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, zvezek 2 (ur. Ferdinand Šerbelj, Stane Gradišnik). Slovenska Bistrica: Skupščina občine, Kulturna skupnost, 1990, str. 29–32.
- Hozjan, Andrej: *Pretok informacij ter pošta na slovenskem Štajerskem v 2. polovici 16. stoletja* (magistrsko delo). Maribor, 1990.

- Hozjan, Andrej: Pretok informacij v Celju 16. stoletja. *Celjski zbornik 1991*. Celje: Kulturna skupnost občine, 1991, str. 13–27.
- Hozjan, Andrej: *Prve pošte i poštari kontinentalne Hrvatske. Postanak i djelatnost vojnokrajiskog poštanskog sustava na području između Kupe i Mure do 1606. godine*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Filozofski fakultet; Maribor: Filozofska fakulteta, 2017.
- Hozjan, Andrej: *Prvi štajerski obveščevalci in poštarji. Obveščevalna, protiobveščevalna in vojnopoštna dejavnost graških deželnih ter deželnoknežjih oblastnih teles za protiturško obrambo prostora med Rabo, Zalo in Savo v letih 1538–1606* (doktorska disertacija). Maribor, 1994.
- Hozjan, Andrej: Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče štajerskega Podravja v 16. stoletju. *Ptujski zbornik* 6, zvezek 1. Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1996, str. [535]–555.
- Hozjan, Andrej: Reka Mura na Slovenskem v novem veku. *River Mura in Slovenia in modern times. Ekonomska i ekohistorija* 9, 2013, št. 9, str. 16–27.
- Hozjan, Andrej: Slovenjgraški meščani v 16. stoletju v knjigah izdatkov Štajerske. Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu 28. septembra 1992. *Zgodovinski časopis* 47, 1993, št. 1, str. 53–56.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Jembrih, Alojz: *O Vramčevoj Kronici*. Zagreb, Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Kršćanska sadašnjost, 1992.
- Kaspert, Anton: Oplenitev kunšperških in podsredskih podložnikov leta 1573. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 8, 1911, št. 1, str. 21–32.
- Klaić, Nada: Neki novi pogledi na uzroke Hrvatsko-slovenske seljačke bune 1572–1573 god. *Zgodovinski časopis* 27, 1973, št. 3–4, str. 219–303.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Koropec, Jože: Štatenberg in kmečki upor 1573. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43, n. v. 8, št. 1, str. 14–34.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1998.
- Kubitschek, R.-B.: Karl II. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Band 22: Ergänzungen IX. Nordhausen, 2003, str. 701–705.
- Maček, Jože: *Na zemlji domači. Kratka zgodovina slovenskega kmečkega stanu*. Celje: Mohorjeva družba, 2007.
- Matjašec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.
- Mell, Anton: *Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1929.
- Pferschy, Gerhard: Die Bauernaufstände. *Der steirische Bauer. Leistung und Schicksal von der Steinzeit bis zur Gegenwart. Eine Dokumentation* (Ausstellungskatalog). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1966, str. 126–151 (VStLA Band 4).
- Schulze, Winfried: Der Windische Bauernaufstand von 1573. Bauernaufstand und feudale Herrschaft im späten 16. Jahrhundert. *Südost-Forschungen* 33, 1974, str. 15–61.
- Strecha, Mario: Anno domini 1573 – križarski rat ili antifeudalna buna. *Gordogan* 23–24, 1987, str. 123–147.
- Strohmeyer, Arno: *Svoboda politike in moč vere. Študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vrenj (1550–ok. 1650)*. Ljubljana: Založba *cf., 2011.
- Šiško, Andrej: *Anton Vramec*. Maribor: Zavod za javno predstavljanje slovenske kulture Lipa, 2014.
- Toifl, Leopold: *Govorica orožja / The Language of Weapons*. Maribor: Pokrajinski muzej, 2012.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: Die Hochzeitsfeier Erzherzog Karls II. mit Maria von Baiern. *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 47, 1899, str. 193–213.

SPLETNE STRANI

360 Graz:

Erzherzog Karl II.: <https://360.grazmuseum.at/werke/portraet-erzherzog-karl-ii-mal-o8-00822/> (© GrazMuseum 2024).

Allgemeine Deutsche Biographie:

Stieve, Felix: Karl II. (Erzherzog von Österreich): [https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._\(Erzherzog_von_%C3%96sterreich\)](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._(Erzherzog_von_%C3%96sterreich))

Deutsche Biographie:

Sutter, Berthold: Karl II. Erzherzog von Österreich, Landesfürst von Innerösterreich: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz57315.html>

Museum Joanneum:

Küriss Erzherzog Karls II. von Innerösterreich: <https://www.museum-joanneum.at/landeszeughaus/entdecken/sammlung/schutzwaffen/kueriss>.

Wikipedija:

Karl II. (Innerösterreich): [https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_II._\(Inner%C3%B6sterreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_II._(Inner%C3%B6sterreich))
 Maria Anna von Bayern: [https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Anna_von_Bayern_\(1551–1608\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Anna_von_Bayern_(1551–1608)).

SUMMARY

Measures Passed by Inner Austrian and Styrian Authorities in Response to the Croatian-Slovenian Revolt of 1573

The famous peasant revolt in the seignories that erupted on the border of what are now northern Croatia and Slovenia between 1572 and 1573 has so far already been subject to plenty of research. By drawing on additional sources, the article therefore sheds light on the lesser-known and hitherto unknown facts regarding the situation in Slovenian Styria in 1572, that is, before and during the mass uprising, as well as its largely overlooked aftermath and the overall developments that unfolded between the late spring of 1572 and the end of 1573. The article discusses two factors of power in the historical province of Styria—the provincial prince, Archduke Charles II of Austria, and the provincial authorities. Their operations, particularly

seamlessly coordinated in this case, at least indirectly accounted for the remarkable swiftness with which the highest holders of power on both sides of the state border responded. Apart from the measures passed to quell the revolt, mention also ought to be made of the smooth correspondence between the seats of authority, which enabled a rapid exchange of opinions and transmission of appropriate orders. The developments related to the revolt also dragged on in Styria until the end of the year and beyond. The original contribution of the article is in its detailed presentation of some of the overlooked factors that figured in the situation surrounding the revolt, especially throughout the winter of 1572/73. In addition to the early and more recent Slovenian and international literature, the author has drawn on lesser-known Styrian provincial and provincial princely sources, especially in conducting intensive research on communications and military-postal connections throughout the Slovenian Styrian territory in the sixteenth century.